

Magyar Sándor

„MAGYARBARÁT” ROMÁNOK 1848–1849-BEN

Annak ellenére, hogy az 1848–49-es polgári forradalmak a népek egyenlőségének és szabadságának kivívását tűzték zászlóikra, Magyarország nemzetiségeinek többsége fegyveresen szállt szembe az önmagát a forradalom egyedüli letéteményesének tekintő magyar kormánnyal. Már 1848 őszén a románokkal véres összecsapások voltak, de egyszersmind e nemzetiség politikusaival sikerült a legkorábban – bár még így is túl későn – kiegyezni. Pedig a magyarországi és erdélyi román lakosság nagy többsége – kényszerítve, vagy lelkesedésből – 1849 nyarára már kibékült magyar nemzetiségű honfitársaival. E kibékülés egyik kifejeződése az volt, hogy román parasztok tömegesen fegyvert fogtak és beálltak a honvédsereg soraiba.

E tanulmánynak nem célja, hogy a soknemzetiségű összetételük mellett a román állománnyal is rendelkező, legalább kéttucatnyi alakulat hadműveletekben betöltött szerepét részletesen bemutassa. Írásom elsősorban olyan elemzés, amelyben igyekszem a magyar honvédsereg kötelékébe lépő román legénység döntésének lelki motívációit megtalálni, indítékait górcső alá vonni.

A XX. században természetes állapot, hogy politikusok tárgyalásairól, azok eredményeiről a média segítségével gyorsan – bár nem feltétlenül objektíven – tájékozódhatnak az állampolgárok. E politikusok egyéni elképzelései, gondolat- és eszmeviláguk „könnyen utolérhető”, hiszen nyilatkozataikon keresztül kikövetkeztethető, ráadásul nyugdíjba vonulásukat követően memoárjaikat általában publikálják. Ez utóbbi megállapítást vonatkoztathatjuk a múlt század utolsó évtizedeire is, amikor az egykori honvédek, katonatisztek visszaemlékezései, naplói megjelentek. A mai utókor szerencsésnek érezheti magát, hogy e memoárirók a szabadságharc sorsfordító egy éve alatt – az ország lakosságának minden bizonnyal döntő többségét reprezentálva – bizonyos tekintetben önmagát „kis politikusnak” érezve, nemcsak a vele megtörtént esetek pusztá lejegyzésére szorítkozott, hanem ellátta azokat megjegyzéseivel, magyarázataival is. E „kis politikusok” őszinteségéhez a legtöbb esetben nem férhet kétség. Más a helyzet azon személyekkel, akik „nagy politiku-

sok” voltak, bár nem biztos, hogy nagy tetteket vittek véghez. Míg a hivatalos jelentések, rendeletek, iratok, valamint a szabadságharc egyszerű szereplői nem kertelnek, véleményük 40-50 év távlatából is hű lenyomata szabadságharcos ténykedésüknek, addig a politikusok az idő múlásával gyakran más szemszögből látják, vagy láttatják egykori nézeteiket. Előző megállapításomra példaként említem az *Aetas* 1998. 2–3. számában megjelent Almai Gyula, egykori honvéd főhadnagy 1906-os „elbeszélésének” rövid megállapítását. Ebben Almai a 33. honvédszászlóalj 1849. áprilisi történetét taglalva azt állítja, hogy Guyon „*ekkor már bennünket, de hazánkat is elhagyta*”¹. Tehát 1906-ban még mindig nem tudta, hogy Guyon még a világosi fegyverletétel után is harcolt! E példából egyébként azt is láthatjuk, hogy a ma oly egyszerűen, könyvtárakból, könyvesboltokból beszerezhető memoárok 150 évvel ezelőtt nem jutottak el mindenkire, ezért is fordulhatott elő, hogy a Bălcescu és Kossuth által 1849. július 14-én aláírt Megbékélési Egyezmény (Projet de Pacification) a szabadságharc későbbi menete során „csak” a „nagypolitikusok” – például román felkelővezérek, élükön Iancuval, valamint a magyar csapatok parancsnokai – körében ért el eredményt, de a világosi fegyverletételt követően a szétszéledt honvédek rajtaütő román népfelkelők vagy semmibe vették Iancu hadműveleti semlegességi fogadalmát, vagy el sem jutott hozzájuk.² Amikor tehát a politikai csatározásokról beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy az ún. néptömegekre mindezek kevés befolyással bírtak. Inkább a mai nemzedék érezheti mind Ezeket iránymutatónak.

1848 márciusának forradalmi hangulatában még semmi nem utalt arra, hogy a polgári átalakulás vívmányainak megvédelmezése miatt fegyverhez kell nyúlni. A történettudomány Josip Jelačić horvát bánnak 1848. szeptember 11-én a Drávát átlépő seregének támadásától számítja a szabadságharc kezdetét. Előzőleg a szerb nemzetiséggel kirobbant „délvidéki kisháború” egyszerre viselte magán a külső ellenséggel – Szerbiából érkező szerviánusokkal – szemben vívott önvédelmi, és az ország-lakosoknak egymás ellen vívott polgárháborús jegyeit.³ Sajnos ezek az attribútumok mindvégig jellemzőek maradtak a szabadságharcra: számítások szerint a honvédsereg haderejének minimum 15-20%-át, azaz mintegy 22-30 ezer katonát a nemzetiségi felkelőkkel vívott harc kötötte le.⁴ Ezek az alakulatok többségükben nemzetőrökből, vagy gerillákból álltak, ám amikor a nyáron sorozott honvédújonccokkal feltöltött erdélyi hadosztályok 1849 júliusában a szökések következtében viharos sebességgel elveszítették állományuk 40-50%-át, bebizonyosodott, hogy a rosszul felszerelt, egyenruha nélküli, de a román felkelőkkel vívott mindennapos harcokban megedződött Zaránd megyei nemzetőrök a dezertálóknál jóval nagyobb harcértéket képviselnek.⁵

Legjobban az erdélyi román felkelés kötötte le a magyar csapatokat. Nagyenyed pusztulása után joggal rettegett a környékbeli magyar városok lakossága az Erdélyi

Érchegység felkelőitől. A polgárok által ismert erőviszonyok nem légből kapottak voltak, hanem nagyjából fedték a valóságot: „*Bethlen Miklós, a ki azzal jött, azt mondja, majdnem lehetetlen valamit is tenni az oláhok ellen, legalább 12 000 ember nélkül, olyan sokan vannak és olyan nehéz a terep. Nyílt területen egyáltalában nem állják a tüzet, de itt elrejtőznek minden bokor és kő mögé, csapataink rögtön minden oldalról tűz közé kerülnek a nélkül, hogy az ellenséget megfoghatnák.*”⁶ 1849 júniusában már 8-10 ezrenyi katona alkotott záróvonalat az Erdélyi Érchegység körül,⁷ s amikor a temesközi hadjáratából Nagyszebenbe visszaérkező Bem József tábornok, az Erdélyi Hadsereg főparancsnoka elrendelte ellenük a hat irányból végrehajtandó összehangolt támadást, mintegy 13 000 katonát rendelt báró Kemény Farkas ezredes parancsnoksága alá.⁸ A két hétig tartó, eredménytelen „havasi hadjáratot” követően Bem még nagyobb haderővel kívánta megismételni az offenzívát, amelynek megindítását azonban megakadályozta az időközben bekövetkező orosz intervenció.

A mai román és a mai magyar közvélemény annyit tud a két nép szabadságharcos küzdelméből, hogy azt egymás ellen folytatták, és kizárólag Erdélyben. Kevésbé ismert az a tény, hogy az egymás ellen elkövetett gyilkos atrocitások nem állandó jelleggel és nem egész Erdélyre voltak jellemzőek. Aránylag ismeretlen az is, hogy nem a román társadalom egésze támogatta a Habsburg-hatalom ellenforradalmi tevékenységét. A román nép 1848–49-es cselekedeteit vizsgálva a román történészeket is nehéz feladat elé állította a Ceauescu-rendszer történelemből politikát képező törekvése, és a románok egységét hirdető eszméje, hiszen amíg a Habsburgok hatalmát a magyarok körében Erdély és Magyarország szerte csak kevés számú konzervatív aulikus főúr, valamint katonadinasztiákból származó tisztek támogatták – akiket az akkori magyarországi társadalom renegátnak tartott – addig a magyar országgyűlést Debrecenbe is követő 32 román – közülük hat erdélyi – képviselőt,⁹ valamint a magyar hadseregben harcoló román nemzetiségű, mintegy 25 ezer román honvédet¹⁰ nehezen lehetett/lehet árulóvá nyilvánítani.¹¹

Az erdélyi románok döntése

A pesti forradalom hírére Erdély román lakta városai is ugyanolyan lelkesedéssel fogadták, mint bármely magyarországi település. A később oly vészterhes események helyszínéül szolgáló Alsó-Fehér vármegyében még maguk az ortodox pópák is örömmel üdvözölték a változásokat: „*Hogy a később akkora szerepet változtatott román papok sem voltak mind ellenségeink, tanúja az, hogy a március 30-án és 31-én tartott megyei közgyűlésen több mint 50 román pap vett részt, többnyire nemzeti színű csokrot hordozva mellükön és kalapjában.*”¹² A különböző tüntetéseket, felvonulásokat, fáklyás ünnepeket a városi értelmiség azon rétege szervezte, amely a reformkorban is a haladó irányzatot képviselte. Ez a román értelmiségi ré-

teg – elsősorban honoráciorok, vagy liberális szellemű kis- és középbirtokosok fiai – magyar társaikhoz hasonlóan ugyanúgy láthatta, hogy a polgári átalakulás Magyarországon szinte egycsapásra bekövetkezett, ráadásul minden veszteség nélkül. Ez a gyorsaság és eredményesség mintaképpül szolgált később számukra, de magában hordozta a későbbi ellentétek forrását. A radikális pesti fiatalok, a „márciusi ifjúság” 12 pontja, majd azok érvényesített változata, az V. Ferdinánd király által Pozsonyban április 11-én szentesített törvények tulajdonképpen a reformkorban kiforrott, – de forradalom nélkül soha ki nem harcolható – legfontosabb eredményeket tartalmazták. A reformkorban megvalósult számtalan magyar nemzeti követelés. (Így például a pesti fiataloknak már nem kellett 13. pontban követelni egy Magyar Tudományos Akadémia alapítását, vagy 14. pontnak beiktatni a magyar nyelv államnyelvvé nyilvánítását.) A magyarországi és erdélyi nemzetiségek szempontjából tehát hiányzott egy külön „szlovák”, vagy „román reformkor”, ezért összes addigi sérelmük, illetve követelésük megoldását szintén a magyar forradalomtól várták. Az erdélyi román értelmiség tehát kezdetben nem volt sem magyarelles, sem konzervatív, de a magyar politikusok nemzetiségi kérdésekkel szemben képviselt merevsége azzá tette őket. Az erdélyi román értelmiség a „politikailag egy magyar nemzet” koncepciója és a magyarosítás fiktív elemeket tartalmazó félelmei közé egyenlőségelet húzott. Miután kiderült, hogy a magyar politikai vezetés nemcsak a románoknak, de a többi nemzetiségnek sem kívánja megadni a kollektív nemzeti jogokat, mindenekelőtt a császárhű, konzervatív görögkeleti egyházi vezetéshez csatlakoztak.

A második balázsfalvi nemzeti gyűlés előtt még jelentősen megosztott volt az erdélyi román értelmiség. Gheorghe Bariț, a nagy tekintélyű brassói *Gazeta de Transilvania* szerkesztője képviselte a polgári, Ioan de Lemeny, fogarasi görögkatolikus püspök pedig az egyházi magyarbarát irányzatot. Személyiségük tekintélye bátorította a magyarbarát értelmiséget arra, hogy hangját még a balázsfalvi gyűlés unióellenes hangulatát követően is hallassa. 1848 június végén öt gyulafehérvári, július elején pedig húsz Fogaras környékén élő személy tett közzé felhívást az unió melletti állásfoglalásra. A gyulafehérváriak hangsúlyozták, hogy a vívmányok következtében „*az oláh már most román*”,¹³ ellenben a két határőr által is aláírt fogarasi felhívás szövegében bizonytalansággal is találkozunk: „*mert azon nemzet, mely népünknek, az úrbériség járma alóli önkéntes felszabadítása által oly nagy áldozatot tőn, nem teheti, hogy ne méltányolja nyelvünk, nemzetiségünk és vallásunk iránti jogviszonyukat.*”¹⁴ A magyarbarát irányzat tehát egyáltalán nem ellensége saját nemzetének, csak a magyar és román erők összefogásának elsőbbségét hirdeti a bécsi udvarral és a konzervatív irányzatokkal szemben.

A román nemzeti liberális irányzat vezetője, Simion Bărnuțiu filozófiatanár (egyben nagyszzebeni jogáshallgató) és az erdélyi ortodox egyház feje, Andrei Șaguna püspök neve által jellemezhető nemzeti konzervatív irányzat azonban mégis egy tá-

borban egyesült. A magyarországi jobbágyfelszabadításból egyelőre még kimaradt, a parasztság 80%-át¹⁵ kitevő román parasztságban azonnal megfelelő mozgatható erőt találtak. Közöttük kezdtek szervezni a falvakat járva agitáló román joggyakorlók a végül 2 ezer főt megmozgató április 30-i első, majd a két héttel később immáron 40 ezer emberhez szóló második balázsfalvi nemzeti gyűlést. A gyűléseken mindvégig jelen lévő császári katonaság – román határőrkatonák – dízsosztűzei nemcsak a gyűlés végét jelezték, hanem egyszersmind egy furcsa helyzetből való kilábalást is. A „balázsfalvi román értelmiségnek” ugyanis láthatóan egyszerre három irányzat kompromisszumát sikerült létrehoznia. Egyrészt saját fiataljai (Avram Iancu, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu-Ilarian) *demokratikus-forradalmi* átalakulásokat kívántak. Minden bizonnyal e radikális fiataloknak köszönhető, hogy 1848 októberében, a román népfelkelés első napjaiban, az általuk el nem ismert vármegyrendszer helyett, – a közigazgatási vákuumban – felállított új közigazgatási egységek, a prefek-túrák oly gyorsan létrejöttek. Másrészt maguk a fiatalok is olyan *kollektív nemzeti, ám feudális* kívánságokat követeltek, amelyek a románokat is beemelték volna a rendi – kiváltságos helyzetbe. Ezt szolgálta a negyedik nemzetként való elismertetés követelése, de a nemzeti oldalt nacionalistává tették azzal, hogy a megyerendszernél demokratikusabb prefektúrák munkájában csak románok vehettek részt. Mivel a prefektúrák elsődlegesen a katonai mozgósítást szolgálták és maga a Román Nemzeti Komité sem eltörölni, csak átalakítani kívánta a megyerendszert – mai kifejezéssel élve: románosítani – sőt Puchner báró, katonai főparancsnok ragaszkodott ahhoz, hogy a közigazgatásban a tapasztaltabb magyar nemzetiségűek is jelen legyenek,¹⁶ ezért a népi jellegű prefektúrák rövid életűek voltak. Harmadrészt nem annyira önmaguknak, mint inkább a természetes – vagy inkább természetellenes – szövetségesnek jelentkező Habsburg-orientáció vonalának feleltek meg azzal, hogy az április 25-i birodalmi alkotmányt ismertették el a „jó császár” mítoszában élő paraszti tömegekkel.

E három irányzat közös pontja az unióellenesség volt. Simion Bărnuțiu-nak Balázsfalván elmondott beszéde tartalmazta az unióellenesség legfontosabb érveit.¹⁷ Ezen érvek között ott találhatjuk a dákoromán mítoszból építkező, Erdélyre formált történelmi tulajdonjogot, valamint az Erdélyben többségben lévő románságnak az unió által fenyegetett kisebbségi helyzetétől táplálkozó félelmét.¹⁸ Ez az antiunionista irány olyan végső érv volt, amelyet azok a románok is elfogadtak, akik elítélték a Habsburg-abszolutizmust. A havasalföldi köztársaság 1848 júliusában bekövetkezett leverését követően Erdélybe menekülő román forradalmárok éppen ezért megosztottak voltak. Egy részük a nemzeti gyűlést követően megalakult Román Nemzeti Komité mellé állt, a többiek pedig – még a későbbi emigrációjuk alkalmával kiadott nyilatkozataikban is – a magyar kormányt támogatták.

A magyarországi románok döntése

Láthatjuk, hogy az imént ismertetett unióellenes román félelmek mindvégig az erdélyi román értelmiségre jellemző motívumok. Velük ellentétes magatartást képviseltek a magyarországi románok, akik a Partium területének végleges Magyarországhoz csatolását követően nagyobb lélekszámú népességgel rendelkeztek mint erdélyi társaik. Az 1 millió 270 ezer román lakos¹⁹ többsége az Erdéllyel szomszédos magyar megyéket egy hatalmas, hol vékonyodó, hol vastagodó félkör alakjában lakta. E vármegyék által alkotott „régiónok” alapján alakultak hagyományos kapcsolatrendszereik is. Ennek alapján beszélhetünk máramarosi-szatmári, partiumi (Bihar és Arad vármegyék) és bánáti románokról. (Megemlítve, hogy kisebb lélekszámban lakták Ugocsa és Bereg megyét, valamint a Bácskát is.) Annak ellenére, hogy egy bánági román lakos hamarabb került kapcsolatba az erdélyi Hátszegen élő nemzettársával, mint pl. egy szatmári román polgárral, mégis e különböző, egymással kapcsolatot csak a szokásos közigazgatási keretek között fenntartó régiók román anyanyelvű civil lakossága azonos módon elfogadta a magyar kormány legitimitását. Ez a lojális magatartás több formában is megmutatkozott. A forradalmi vívmányokat lelkesen éltető magyarországi román értelmiség 1848 áprilisában érzékelte, hogy erdélyi társaik más úton járnak, ezért a nagyváradi román ifjúság május 21-én egy felhívást intézett erdélyi testvéreihez.²⁰ Bár őket időben megelőzte a máramarosi románok Máramarosszigeten megtartott május 10-i gyűlése, de mivel ott nem az erdélyi románok a megszólítottak, hanem a király, a nemzet és a haza, amelyeknek egyszerre tesznek hűségesküt, a nagyváradi felhívás hívebben adja vissza a két országrészben élő románok véleményét. A nagyváradiak e felhívásukban kérik társaikat, hogy legyenek lojálisak a magyarokhoz (értsd: a magyar kormányhoz), mert „*testvérekké lettünk kölcsönös szenvedéseink, hazánkért és szabadságunkért kölcsönösen ontott vérünk által.*” Negatív példaként állítják az erdélyiek elé a szerbeket,²¹ mivel „*mi a szabadság szót nem úgy értelmezzük.*” E felhívás végén pontokba foglalva felsorolják kéréseiket. E pontok némi különbséggel megegyeznek az erdélyiek követeléseivel. Megegyeztek kívánalmaik a szerbekkel kapcsolatban is. A szerbek nagyobb arányú, 1691-es betelepülésekor ugyanis I. Lipót császár Csernovics Arzén ipeki pátriárkát tette meg az összes magyarországi és erdélyi ortodox hívő fejévé. A szerbek túlsúlya az ortodox egyházon belül ezután állandósult, a püspökök között ritkán találunk született románát. Az egyházi vonal mellett immáron lassan kirajzolódtak a szerb és román nemzeti követelések területiális konfrontációi is. A május 15–17 között lezajlott karlócai szerb nemzeti gyűlést követően hivatalosan is zászlót bontott szerb nemzeti program ugyanis a magyar vármegyék területeiből és a Délvidéki Határőrvidékből létrehozandó Szerb Vajdaság központjául a nagy létszámú román polgársággal rendelkező Temesvárt szemelte ki, amelyhez sokkal közelebb voltak összefüggő román néptömbök, mint a szerb szórványok.²²

Érzelmeket befolyásoló tényező lehetett egy-egy község papjának állásfoglalása, ezért az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849 elejétől figyelmet fordított a magyarországi román ortodox és görögkatolikus egyházzal fenntartott kapcsolataira. Kossuth kormánybiztosaként Ioan Dragoș, román nemzetiségű belényesi képviselő elérte, hogy az öreg és beteg Rácz Geraszim helyett annak egyik román vikáriusát ültették az aradi ortodox püspök székébe, majd jelentős összegekkel segítette nemcsak a püspökséget, de annak szegény papságát is. Dragoș számíthatott Erdélyi Vazul nagyváradi görögkatolikus püspök aktív segítségére, hiszen az ő papjai már az év eleje óta kaptak segílyt a kormánytól.²³ Ugyanakkor a magyar kormány iránt lojális román püspöki helynökökkel töltették be az addig szerb vezetésű verseci és temesvári püspökséget, áprilisban pedig a partiumi Kisjenőre összehívott ortodox zsinaton lépéseket tettek az egyház román–szerb alapon történő szétválasztására.²⁴

Láthatjuk tehát, hogy a „balázsfalvi értelmiségnek” a szerb hierarchia-ellenesség, valamint a nemzeti-polgári követelések területén lehetősége volt arra, hogy ugyanolyan lelki szövetséget hozzon létre a magyarországi románokkal, mint ahogy sikerült azt az erdélyi románok többségével megalkotnia. A kapcsolatok kiépítésénél azonban tehertélt jelentett a nagyváradiak azon zárómondata, amely hűen tükrözte magyarországi társaik véleményét, de vörös posztó volt a „balázsfalvi értelmiség” szemében: „*Erdély és Magyarország legyen egy!*” Azaz: Unió Erdéllyel! Az eddig bemutatott azonos követelések láttán nincs okunk megkérdőjelezni a nagyváradiak identitástudatát. Ők is egyszerre kívánták megoldani a maguk polgári és nemzeti programját. Nem mótelyezte meg őket a Bärnuțiuék által hangoztatott „magyarosodás” félelme, hiszen évszázadok óta kisebbségben éltek, mi több, érzékelték a márciusi vívmányok összes előnyét. Ezen előnyöket ők is egycsapásra óhajtották kiterjeszteni erdélyi nemzettársaikra, így létrehozva a magyarországi és erdélyi románok politikai egységét. De azáltal, hogy a balázsfalvi gyűlés az unió ellen szavazott, tulajdonképpen a segéderőre vágyó Habsburg-dinasztiát kérte fel e követelések teljesítőjének. „*A jobbágyság eltörlését ígérik az unió barátai. De ez létre fog jönni az unió nélkül is, mert azt az idők szellemének kényszerítő hatalma meghozza unióval vagy unió nélkül egyaránt.*” – mondotta Bärnuțiu Balázsfalván, másodlagossá degradálva ezzel a jobbágységkérdés megoldását. Az erdélyi román értelmiség zárt a liberális eszme és magyarországi testvérei irányába, és nyitott a konzervatív nemzeti eszme és a Habsburgok irányába azzal, hogy az unióval létrehozható politikailag egységes és demokratikusan szerveződő (magyarországi) románság helyett a Habsburgoktól kérvényezett Román Koronatartomány (későbbi megfogalmazásban: Román Ausztria) elképzelését választotta.

A délvidéki románok

Az előzőekben láthattuk tehát, hogy amikor a nagyváradi román fiatalok azt írják, *„mi őrizkedni fogunk az ő terveiktől, eszünkben sincs, hogy velök kezet fogjunk, mert eddigi összeköttetésünk is csak elnyomatásra vitt s ámitásból származott”*, akkor a magyarországi román társadalom „még csak” a szerb egyházi és politikai vezető réteggel konfrontálódik. „Ez” a román társadalom többnyire görögkatolikus vallású, és a szerb felkelőkre úgy tekint, mint nemzetének ellenségeire, valamint országának felforgatóira, de ugyanez állapítható meg ugyanezen magyarországi románság „kisebbségben” lévő ortodox hívőiről is. Fontos hangsúlyozni az ortodoxiát, mint vízválasztót, hiszen a görögkatolikus vallásúaknak – akiknek körében döntő többségben voltak a románok – nem volt okuk rivalizálni a szerbekkel. A két nemzet vallási - közigazgatási ellentétei 1848 nyarán eldurvultak. Június 30-án a szerb felkelők csatlakozási felszólítására a bánáti Oláhszentmihály színromán lakossága ellentmond, mire a felbőszült szerbek felgyűjtják a helységet.²⁵ Szentmihály füstölő romjai egyrészt jelezték a felkelés újszerű, martalóc stílusát, másrészt, hogy a szerbek a magyar kormány és a délvidéki nemszerb lakosság ellen indított hadjáratukban nem ismerték el a semlegességet.²⁶

A délvidéki szerbek és a magyar kormány ellentétei előzőleg június 12-én, Karlócán robbantak ki, ahol magyar kormányerők kezdeményezték az összecsapásokat. Augusztustól azonban a Délvidéken élő német, szlovák és román lakosságnak ugyanúgy döntenie kellett, melyik oldalra áll, mint később a császári és királyi katonaságnak. Mivel a románokat nem a magyar lakosság, illetve a pest-budai kormány kényszerítette cselekvésre, érthető volt, hogy a „magyarokat” választották, ezért a bácskai és temesközi román lakosság immáron szerb szomszédaival is polgárháborúba keveredett. Ugyanakkor már Szentmihály esete is ráébreszthette a szerbek közelében élő románokat, hogy feltétlen védelmet csak a magyar kormány rendelkezése alatt álló csapatoktól várhatnak. Az itt élő románok a szerb nemzeti célok közül hamar megismertek a zsákmányszerzés elsődleges ideájával, amelynek következtében a magyar és német polgárok mellett több ezer román nemzetiségű személyt csak azért gyilkoltak meg a szerb felkelők, mert nem szerb volt és vagyonát, családját védeni merte a rátörő ellenséggel szemben. Ilyen és hasonló esetek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy miután a császári hadseregnek addig a szerbek ellen harcoló alakulatai az 1848. október 3-i királyi manifesztumot követően átálltak a felkelők oldalára, az osztrák kézen maradt aradi erődnek a várost bombázó ágyúii ugyanolyan gyűlöletet keltettek egy aradi román városlakos lelkében, mint az immáron Habsburg-szasos zászlók alatt a falvak, városok megtámadására érkező szerb szekeresek. E zászlók alatt ősztől saját nemzetük katonáival is meg kellett küzdeniük, hiszen decemberben például Riebel őrnagy román határőrei támadták meg Resica bányavárost, ahonnan a román és német bányászok verték vissza őket.²⁷

A Délvidék városaiban, gazdagabb településein élő soknemzetiségű, a polgárosodás magas szintjén álló lakosság fogékonyabb volt a népek felszabadítását hirdető forradalmi eszmékre, mint a politikailag és földrajzilag is zártabb Erdély. Elképzelhető, hogy csak a Habsburg-ház detronizációját követően kitalált anekdota az a történet, amely ha valóban kitalált, akkor nagyon helyesen lett a Délvidékre helyezve. Egy újsághír szerint a császáriak 1849. április–május fordulóján egy alkalommal öt honvédet foglyul ejtettek. Közülük ketten-ketten szerbek és románok voltak, és arra kérdésre, hogy miért harcolnak a honvédseregben, azt felelték: „Azért szolgálunk a magyaroknál, mert ők a szabadságért harcolnak, ti pedig a császárért.”

A fenyegető szerb felkelés napjaiban, 184. június 27-én Lugoson mintegy 10 ezer bánági román vett részt az Eftimie Murgu ügyvéd által összehívott nemzeti gyűlésen. Amellett, hogy kinyilvánították a magyar kormány iránti hűségüket, ők is megfogalmazták a nagyváradihoz és balázsfalvihoz hasonló nemzeti kéréseiket. Két lényeges kiegészítést is tettek, amelyek közül a Bánátra vonatkozó területi autonómia-kérelmük gyors elutasításra talált. Ellenben nem a románosodó Bánáttól való magyar rémkép miatt nem teljesült a másik kérésük: a nép felfegyverzése. Ennek prózaibb oka volt: a nélkülözhető fegyverekre a frontra küldött nemzetőröknek és az újonc honvédeknek volt szüksége.

Murgut 1845-ben egyebek között dákoromanizmus vádjával zárták börtönbe. Ezért a Szemere Bertalan belügyminiszternél önként jelentkező és a Temesközbe küldött ügyvéd által szervezett népgyűlés autonómia kérésében talán Murgu még mindig élő dákoromanizmusát látta igazolva a magyar kormány. Ha e cél valaha is vezérelte Murgut 1848–49-es szerepléseiben, akkor azt mindenképp a demokratikus szabadságjogokért folytatott harc mögé utasította. Bizonyára soha nem feledte azt az 1848. április 8-i napot, amikor a radikális fővárosi ifjak szinte ugyanúgy szabadították ki a budavári Újépületből, ahogy 3 héttel azelőtt Táncsics Mihályt. Később, az I. német-bánági határőrezred karánsebesi központjában Appel tábornok katonákkal veteti körül a lakhelyét, majd kiutasítja a városból, így akadályozva meg azt, hogy felvilágosítást végezzen a román határőrtisztek körében. Első ténykedésének sikertelensége tehát nem rajta múlt. A lugosi gyűlés után követte választva a magyar országgyűlés padsoraiban a román-magyar barátság egyik legnagyobb vezérévé válik.²

A temesközi románokról nem szabad ex cathedra kijelenteni feltétlen kormánypártiságukat. Természetesen szimpatizáltak erdélyi testvéreik nemzeti törekvéseivel, és sokszor örömmel, vagy kényszeredetten, de behódoltak a szerb felkelőknek. 1848. november 17-én például egy ilyen román községet, Ezerest pusztított el Rózsa Sándor betyárcsapata.

A Délvidéknek volt azonban egy nagy kiterjedésű területe, amelynek lakossága a törvények szentesítésekor elveszítette addigi kiváltságos helyzetét. A határőrgyalogezredek román tagjai ezért szerb társaikhoz hasonlóan Perczel Mór és Bem

József tábornokok délvidéki győzelmes hadjáratáig fegyverrel harcoltak a honvédsereg ellen.

A karlócai szerb nemzeti gyűlés hírére 1848. május 15-én Batthyány Lajos miniszterelnök rendeletet adott ki egy új típusú nemzetőri hadsereg, a néhány nap múlva már honvédnek nevezett 10 zászlóalj felállítására. Amíg e zászlóaljak felszerelése tartott, addig a veszélyeztetett Délvidékre az alföldi megyék nemzetőrségét rendelték. Az *önvédelemből* harcoló délvidéki román *nemzetőrök* mellett így hamarosan megjelentek a *kirendelt*, kötelességüket teljesítő partiumi *nemzetőrzászlóaljak* román tagjai is.²⁹ Júliusban már *honvédzászlóaljakat* is találunk a fronton. Ezen alakulatokat elsősorban a fiatal magyar önkéntesek első hulláma töltötte fel, de a 3. szegedi, 9. kassai és a 10. debreceni honvédzászlóalj önkéntesei között megjelentek román ajkú újoncok is, bár számuk a magyarokéhoz képest nem lehetett túlzottan magas. Minden bizonnyal egy ilyen zászlóaljba nyert beosztást az a Bontilla György is, akivel kapcsolatban az alábbi utasítást adta 1848 július 16-án Batthyány Lajos miniszterelnök az Országos Nemzetőri Haditanácsnak: „*Ezennel meghagyom, hogy Bontilla Györgyöt egy olly honvédzászlóaljhoz a melyben sok oláh ajkú egyén van, mint altisztet beossza.*”³⁰ A honvédek és az augusztus végétől szerveződő *önkéntes nemzetőri* alakulatok harcosai valóban *önkéntesek* voltak. A partiumi jelentkezőket Aradon gyűjtötték táborba, ahol később az ostromsereg magvát alkották. Nem sikerült hadba állítani, de 1848 augusztusára megérkezett Szegedre a naszódi 17. (második oláh) határőr gyalogezred *idevezényelt* egyik *határőrzászlóalja* is. A forradalom kitörésekor a 39. gyalogezred 1. és 2. zászlóalja a pétervárad, 3. zászlóalja pedig az aradi vár őrségéhez tartozott. E gyalogezred Dom Miguel, portugál trónkövetelő nevét viselte, és 1848 októberében mindhárom zászlóalja, valamint gránátososztálya magyar oldalra állt. (Természetesen a 3. zászlóalj akkor már nem tartózkodott Arad várában) Az ezred egy részét máramarosi román katonák alkották.³¹ Az itt *állomásozó* ezredet utolsó példaként említve láthatjuk, hogy augusztusban a Délvidéken egyszerre voltak jelen különböző motiváltságú román nemzetiségű katonák. A 39. gyalogezred és a naszódi határőrezred zászlóaljának későbbi magatartása magyarázza, hogy miért törekedett Anton Puchner altábornagy, Erdély katonai parancsnoka, és a magyar hadügyminisztérium is reguláris alakulatok létrehozására a nemzetiségi – adott esetben román – újoncokból. A Naszód-ról indult román határőrzászlóalj ugyanis július 27-én a Dészhez közeli Kozárváron a magyar alkotmányra nem, csak a királyra volt hajlandó esküt tenni, majd Szegedről egynapos ottlétet követően augusztus 13-án szó szerint Bébára szökött, ahonnan csak erélyes felszólításra volt hajlandó visszatérni. A megbízhatatlanná vált zászlóaljat ezután Pozsonyba szállították, majd három külön településre helyezték, hogy végül 1849 nyarán közmunkákon dolgoztassák a császár iránti hűségükben törhetetlennek bizonyult katonákat.³² A Lipótvárba helyezett zászlóaljuk kitartása az Országos Honvédelmi Bizottmány szerint „*legkivált az illető tisztikar rossz szellemének*

tulajdonítható.”³³ Érdekes adalék, hogy ugyanakkor az egyik román határőrezred tisztikarában ott találjuk egy színmagyar főrangú család egy fiatal tagját.³⁴

E határőrzászlóaljjal ellentétben a 39. gyalogezrednek már 1848 előtt is volt „forradalmi” múltja. Az 1840-es években ugyanis az egyik követválasztás alkalmával Pesten a tisztek és a katonák egy része a polgárokkal együtt tüntetett a liberális követjelöltek megválasztásáért.³⁵ 1848 márciusában az ezred 1. zászlóalja Péterváradról elkerülve a későbbi II. hadtestben vitézkedett oly módon, hogy április 29-én Rákos mezején feltűzték az újonnan kapott honvédszászlójukra a III. osztályú érdemrendet, „*melyet az újabb csatákban tanúsított oroszláni bátorsága jutalmául vívott ki a hazától.*”³⁶ Talán jelképes gesztusnak tűnhet, de a régi császári zászlót ekkor beküldték a Nemzeti Múzeumba.³⁷ Az ezred 3. zászlóalja már kevésbé tagadta meg egykori hadurát, hiszen az I. hadtest állományában küzdve még Kossuth személyes kérésére sem volt hajlandó megválni a régi császári zászlótól, sőt Világosnál azt elásva, a kevésbé tisztelt honvédszászlót adta át az oroszoknak.³⁸ Az alakulat valódi elitcsapatnak számított: létszáma a véres csaták következtében 1849 áprilisára 200 főre zsugorodott.³⁹ A „tradícióhűség” versenyében a péterváradi vár 1849. januári magyar kézen tartásában oly nagy szerepet játszó 2. zászlóalj viheti el a pálmát, amely a vár átadásának napján régi egyenruháját vette fel, és zászlójára felkötötte a császárné által ajándékozott szalagot is.⁴⁰

A bemutatott négy zászlóalj katonáira egyaránt jellemző, hogy nem annyira román nemzeti tudatuktól (a naszódiak esetében), vagy forradalmiasságuk fokától (a „dom miguelekre” gondolva) függött kitarításuk, mint inkább a katonai tradícióról és az alakulatuk becsületéről vallott elveiktől. Ezek a katonák októberben – a naszódiak már sokkal hamarabb – választottak az alkotmányos Magyarország, illetve a birodalmi Ausztria hadserege között, és bármelyik oldalra is adták voksukat, a katonai étosz magasabbrendűségét magukkal vitték. A forradalmi lelkesedésen felülemelkedő, tradicionális bajtársi tudat jelentkezett a báró Máriaassy András nevét viselő 37. gyalogezred 3. zászlóaljának részben bihari és szatmári román legénységű sorgyalogosainál is, akik 1849. február 9-én a piski hídon hirtelen abbahagyták a küzdelmet a majdnem azonos egyenruhában küzdő 63. Bianchisorezred galíciai legényeivel szemben. A fraternizálást végül az törte meg, hogy az ellenséges tisztek az odavágtató báró Kemény Farkas honvédezesben Bemét sejtve le akarták őt tartóztatni, mire a „máriaassyak” kiszabadították parancsnokukat.⁴¹ E kisebb intermezó ellenére a seregek katonái a legmegbízhatóbb harcosok voltak, ezért őket küldték a legnehezebb vállalkozásokra. Ennek tulajdonítható, hogy e zászlóaljak szinte teljesen kivérezve elveszítették állományuk nagyobb részét. 1849 nyarán a 39/1 zászlóalj egy kimutatás szerint hat században 434 főt számolt, míg a 3. zászlóaljból ennél is kevesebb: csak 330 katona szolgált.⁴² A Máriaassy-zászlóalj leharcolt állományát Bem Nagyszeben visszafoglalását követően 1300 főre emelte.⁴³

1848 őszétől a magyar hadügyminisztérium a szinte használhatatlan nemzetőrzászlóalj mozgósítása helyett az újoncozásra fektetett nagyobb hangsúlyt. A háborúvá terebélyesedő forradalomnak toborzás vagy sorozás útján kiállítható reguláris katonákra volt szüksége. A közhiedelemmel ellentétben az így megszülető magyar hadsereg többségét nem önkéntes, hanem sorozott katonák alkották. Az ún. kötéllel fogott, kényszerorozott honvédek, valamint a katonáskodást kötelességnek érző újoncok harcértéke között azonban hatalmas a különbség. A honvédsereg legmegbízhatóbb honvédei azok az erdélyi román (és szász) honvédek voltak, akiket „kényszerítettek” a hadseregbe. Ellenben a honvédség legderekből és a sorgyalogságával vetekedő hőseivé emelkedtek azok a honvédzászlóaljok, amelyekben szintén sorozott románok harcoltak.

Nagyváradon alakult meg döntő többségben Bihar megyei románokból a 27. honvédzászlóalj,⁴⁴ amelynek katonái Bem parancsnoksága alatt szabadították fel Erdélyt, majd egyes századaikat – talán román nemzetiségűeket? – az Érchegységet záró magyar csapatok közé osztottak be, sőt ott voltak az Ojtozi-szoroson keresztül Moldvába törő kicsiny seregben is.⁴⁵ Arad megyei alakítású, többségében románokat tömörítő zászlóalj volt a 29., amelyet azonban megbízhatatlannak tartva, más zászlóalj magyarságával kívánták vegyíteni. De miután e zászlóalj négy százada 1849. február 8-án a 38. honvédzászlóaljjal karöltve a lángoló Aradról kiverte a szerbeket, az Országos Honvédelmi Bizottmány letett tervéről.⁴⁶ Szintén Nagyváradon alakította meg Hódossy Miklós kormánybiztos Bihar megye újonckvótán felüli, túlnyomórészt román kontingenséből 1848 decemberében az 55. honvédzászlóaljat, amely már december 18-án a Börvény-völgyben található almási hidat védve átesett a tűzkeresztségen. Ekkor szabályos román–román összecsapás bontakozott ki, mivel a honvédeket a 17. naszódi román határőr gyalogezred 2. zászlóalja, két század bukovinai határvasár, valamint román népfelkelők támadták. A hősiességük miatt Bem kitüntető figyelmét is elnyerő ötvenötösök később keveredtek harcba ellenséges oldalon álló nemzettársaikkal. A piski és nagyszebeni csaták vitézei Kővári László szerint tavasszal az érchegységi felkelőkkel szemben a balszárnyat alkották a kisbányai határ Gruju Gázsi havasán, valamint Lapádtól Nyírmezőig.⁴⁷ A vöröstoronyi szorost őrző zászlóalj 1000 emberét 1849. július 20-án csak kemény harcok árán sikerült az orosz csapatoknak kiszorítani Havasalföldre.⁴⁸ Akárcsak az előbb ismertetett alakulatot, az 58. Arad megyei zászlóaljat is ún. „számfeletti” újoncokból állították össze, és a temesvári ostromsereg kötelékébe irányították. A 69. debreceni alakítású honvédzászlóalj is rendelkezett minimum egy teljes román századdal, amely azonban 1849 júniusában megszökött a seregtől, de a Felvidéken egy vadászcsapat elfogta, és Kassára kísérte. E fegyelemsértést nem nemzeti lelkesedésből követték el, hanem a „gyávaság, mi őket szökésre bírta.”⁴⁹ Valószínűleg e századot már nem a decemberi legénység, hanem az 1849 áprilisában megindult újabb sorozás újoncai alkották. E honvédsorozás sikerében talán sze-

repet játszott a magyar kormány által megsegélyezett magyarországi ortodox egyház befolyása is.

Bihar vármegye még további zászlóaljához is hozzájárult. Így a megszűnt 36. honvédszászlóalj számát 1849 februárjában a Hajdúszoboszlón szervezett magyar–román közös zászlóaljnak adták. Máramaros megye 1849 februárjában állított fel egy önkéntes nemzetőr zászlóaljat, amely többségében román legénységből állt. A zászlóaljat a hadügyminisztérium májusban átalakította honvédszászlóaljjá és a 105-ös számot utalta ki neki.⁵⁰ Zászlószentelésük júliusban Ungváron történt,⁵¹ amely zászlót a háború végén felvagdalták, és egymás között szétosztották.⁵² A csapaton belül uralkodó jó hangulatot plasztikusan ábrázolja szervezőjük és parancsnokuk, Várady Gábor őrnagy visszaemlékezése: *„A parancsnokságom alatt állott 105-ik honvédszászlóalj nagy része máramarosi románokból állott, úgy ezek, mint a magyar, orosz legénység válogatott, erős, izmos nép, s mint a mi népünk általában, erős gyalogló volt...”* *„Egy pár oláh cigány volt a századokban, akik, mihelyt táborba szálltunk, előszedték csetyeráikat,⁵³ s mialatt a legénység erősebb része főzéshez készült s míg a többi aléltnan végig nyúlt a gyepen, ráhúzták a magyar és oláh nótákat s az én honvédek egész napi irtóztató fáradtság, éhség dacára nagy körökben táncoltak, hogy csak úgy rengett bele a föld.”*⁵⁴

Minden bizonnyal románok voltak többségben a máramarosiakból nyáron létrehozott 144. honvédszászlóaljban is.

Mindezen alakulatok mellett főleg 1849 nyaratól több ezer magyarországi román katona került a harcoló csapatokhoz is. Kossuth például 1849. július 2-án arra utasítja Gergelyi Jánost, a pesti szállítóház alezredesét, hogy a Pesten lévő, vagy oda hamarosan megérkező román ajkú újoncokat a Duna bal partján szállíttassa a komáromi várba.⁵⁵ Három alkalommal is igen erős román kiegészítést kapott a szabadságharc egyik leghíresebb gyalogos csapata, a Kassán magyar és szlovák fiatalokból alakított 9. vörössapkás honvédszászlóalj. A kötelező csapatlétszám elérése érdekében még Délvidékre vonulásuk alkalmával Debrecenben hozzájuk csatoltak 150 bihari és szilágysági román újoncot,⁵⁶ majd miután november elején Damjanich János ezredes veszi át a bánáti hadosztály parancsnokságát, Fehértemplomnál a zászlóaljhoz osztja a Versecen összevont 600 újoncot. *„.....volt köztük szerb, volt sváb, volt cigány is, de legtöbb volt az oláh.”* A csatlakoztatott nagyjából 400 román újonc nemcsak a zászlóalj etnikai összetételét változtatta meg a román elem „előnyére”, hanem immáron a csapat lelkésze is egy Friskán nevű román személy lett.⁵⁷ Január elején Damjanich még a „temesvári nemzetőrszázadot” is beolvasztja a vörössapkások közé. Ez a század *„nagyobbrészt temes - és krassómezei oláh és német újoncokból állott.”*⁵⁸

Lehetséges, hogy egy kisebb önkéntes nemzetőr csapatot kell feltételeznünk a január 31-i *Honvéd* című kolozsvári hadilap híradásában, amely Herczinger nevű parancsnok vezetése alatt álló, Máramaros megyei románokról tudósít.⁵⁹ Érdekes,

hogy a később oly szerencsétlen és veszedelmes szerepet játszó Hatvani Imre őrnagy Bihar megyében toborzott 801 önkéntesének február 28-i névlajstroma alapján húszan románok voltak. Vajon ők is szerepeltek a későbbi abrudbányai harcokban?

Kisebb mértékben, de álltak át magyar oldalra harcoló császári alakulatok katonái is. Román, vagy német legénységet sejtethetünk a február elején az aradi várórségből 2 tisztjével együtt átállt Rukavina-ezredbeli 50 közlegényben.⁶⁰ Úgyszintén román etnikumhoz tartozhatott az Arad várának 1849. július 1-jei átadását követően Vécsey Károly tábornok V. hadtestéhez csatlakozó 13. oláh-bánsági határőr gyalogezred 595 katonája is.⁶¹ Oroszhegyi Józsa őrnagy, egykori szabadcsapatvezér 1849 júniusának végén a X. tartalék hadtest kötelékében román hadifoglyokból egy 470 fős zászlóaljat szervezett. Később „Oroszhegyi szabadcsapat” néven állítólag ott voltak a turai összecsapásnál, és részt vettek a temesvári csatában is.⁶² Ez a zászlóalj talán megegyezik a 39. gyalogezred által nyáron felállított 4. zászlóaljjal.⁶³ Nem jelenthetjük ki azonban azt, hogy ezen átállások egyedüli és fő mozgatórugói a forradalmi eszmékkel megismerkedő katonák lelkében végbement változásokban keresendők. A hadifoglyok élete mindig sanyarúbb volt, mint a harcoló állományé.

Erdély román honvédei

Erdélyben a balázsfalvi gyűlés előkészítette a későbbi összeütközés nemzeti jellegét. A magyar orientációt ellenző Bärnuțiu és követőinek győzelme sajnós elvetette a román–magyar ellenségeskedés magvait. Balázsfalvát követően a román értelmiség – majd később látni fogjuk, hogy nyomukban az egyszerű román közemberek is – minden lépést, amely a központi hatalomtól indult, a magyar nacionalizmus támadásaként értékelték. A vidéket járó számtalan fiatal román agitátor nemzeti felvilágosító munkájával szemben az unió június 10-i szentesítését követően Erdélybe küldött báró Vay Miklós királyi biztos csak a vármegyék hivatalos közigazgatási útján tudott megnyilvánulni, – ha a román lakosságú községek egyáltalán megengedték a szolgabírónak a rendeletek kihirdetését. „*Örökre átkozott legyen az a román, aki bármiféle uniót merészel kötni, mielőtt még a román nemzetet elismernék politikai értelemben.*”⁶⁴ Bärnuțiu híres kijelentése pillanatok alatt elterjedt a románság körében és ellenséggé tett mindenkit, aki az uniót élte. Így egyszerre három végrehajtó hatalmi szerv jött létre: a Nagyszebenben székelő General Commando, élén Anton Puchner altábornaggyal, a Șaguna elnöklete és Bärnuțiu alelnöklete alatt az elfogatóparancs elől szintén Nagyszebenbe menekülő Román Nemzeti Komité, valamint a kolozsvári székhelyű „magyar kormány”. Puchner kezdetben igyekezett a mérleg nyelvének szerepét betölteni: a nagyszebeni és gyulafehérvári fegyverkészletek felét a magyaroknak adatta, és csak negyedét juttatta el a román nemzetőrséghez.⁶⁵ Ilyen helyzetben következett be 1848. június 2-án a mihálcfalvi sortűz. Az esemé-

nyek hosszabb ismertetése helyett egy momentumra kívánom felhívni a figyelmet: a magyar földesúr és egykori román jobbágyság között elmérgesedett viszony megoldásához a megye a Főhadparancsnokság katonai segítségét kérte, amely a Mihálcfalvához legközelebb tartózkodó két század székely határőrgyalogost rendelt ki Nagyenyedről. A General Commando tehát a román parasztságot földfoglaló fellépését ugyanolyan törvénytelennek tekintette, mint ahogy színmagyar területek földműveseinek a magyar földbirtokosokkal szemben szerte az országban 1848 áprilisa óta folyamatosan ismétlődő agrármozgalmainak fékentartásához esetenként magát a vármegyei nemzetőrséget kellett mozgósítani. A mihálcfalvi sortűz azonban a magyarok – immáron nemcsak a politikus, földbirtokos és katonáskodó magyarok, hanem az összmagyarság – kegyetlenkedésének mintájaként terjedt el. Ez a félelem gerjesztőleg hatott az alig két hónapja még közösen alakított nemzetőrségek kettéválására, vagy ami igazán elterjedt: a román elem kilépésére.⁶⁶ Kirívó ellenpélda a Hunyad megyei Rákosd környéki nemzetőrség esete, ahol a mindkét etnikumbeli csapat parancsnokául azt a Várady Dánielt választották, aki tavasz óta a helyi parasztnozgalmak szervezője volt.⁶⁷ Vezetésével a helyi románok ellenálltak Riebel őrnagy parancsainak, mire az fegyvereseivel elfogatta Váradyt. Hamarosan a magyarok ellen fegyverkeztek az Érchegységben önálló hatalmat kiépítő Avram Iancu is, aki nemrégiben egy Bărnuțiu-nak küldött levelében még azt hangoztatta, hogy a mócok „az elme fegyverével” és „nem bottal” akarják szabadságukat visszanyerni.⁶⁸

A Magyarországon magyar, szlovák és román parasztságot ellen eldörrenő fegyverek hangja nem hallatszott át a Királyhágón, de ha az erdélyiek tudomást is szereztek volna a hasonló román (és magyar?) „népirtásról”, az általános vagyoni helyzetük miatt valószínűleg mindenképp bekövetkezett volna egy felkelés. Az unió ugyanis csak polgár- és szabadságjogot adott, vagyont nem. A gazdagodásra vágyó szegény román parasztságot a „balázsfalvi értelmiségtől” megkapták az eszmei felhatalmazást, amely alapján jogosnak, sőt jövőbemutatóknak tűnhetett a magyar – és néhol német – települések kifosztása. A felkelő román parasztságot többsége ezért olyan szerepet játszott, mint Délvidéken szerb „osztálytársaik”. A nemzetben gondolkodó román értelmiségnek rá kellett volna döbennie, hogy a feudális keretek és a rájuk ki nem terjesztett kiváltságok miatt anyagi értelemben szegény népük valódi és törvényes vagyonosodásához először a politikai-, polgári- és szabadságjogokat kell megszerezni. Következésképp a jobbágyfelszabadítással a románok „nyerték” a legtöbbet, mivel a jobbágyság többségét is ők alkották. A románok általános gazdagodása később, a dualizmus kapitalizmusa alatt, be is következik.

A jobbágyfelszabadításhoz az út azonban az unión keresztül vezetett. Ha Bărnuțiu és a fiatal román értelmiség Balázsfalván vereséget szenved a mérsékeltbb, magyarbarát irányzattól, az addig inkább semleges, mint közömbös román származású nemesség talán maga emeli fel a nemzeti gondolat zászlaját. E feltételezés mindaddig a spekuláció szintjén marad, amíg magyar, vagy román történészek nem vizsgál-

ják meg tüzetesebben az 1848-ig „legfeljebb csak” román származású, de 1848 nyarától már román nemzetiségüket felvállaló és a „balázsfalvi értelmiségehez” csatlakozó nemesek viselkedését, mit több, a szabadságharc alatti vagyoni helyzetüket. Hiszen igen nagy megrökönyödést keltett, amikor Nopcsa László báró, Hunyad megye főispánja románként jelent meg a balázsfalvi gyűlésen.⁶⁹ A románok legalább ennyire elcsodálkoztak Vasile Nopceán, mint arisztokratán. Végeredményben sem az arisztokrata, sem a román Nopceát nem várták. A túlfűtött nemzeti ideológiát a társadalmi változások elé állítani: ez alkalmas garanciát teremtett ahhoz, hogy a román származású nemesek vagyona sértetlenül, vagy legalábbis minimális veszteséggel maradjon meg. A román származású nemesek tehát ezt a lépést hamar megtéve még idejében valódi románná váltak, és a feszülő társadalmi-vagyoni egyenlőtlenségek megoldását maguk és az egyszerű móc pásztorok testvériességének hangozatásával a magyarság ellenségként való beállítással félretolták. Az unióval bekövetkezett jobbagyfelszabadítás azután valóban igazolta tettüket: a törvény csak az úrbéres földeket szabadította fel, amely azonban az összes megművelhető földterület alig 7%-át tette ki.⁷⁰ A politikai szabadságjogokkal felruházott, nemzeti jogokat követelő román parasztszféra földfoglalásai így 1848 nyarán állandósultak. A kormány által Erdélyben is beindított újoncozás pedig végleg felbolygatta a kedélyeket: Aranyoslóna községben 1848. szeptember 12-én az újoncállításnak ellentmondó parasztszféra életét ismét székely határőrök oltották ki. Bár a sortűznek két magyar paraszt is áldozatul esett, a románok mégis bizonyítottan látták az ellenük indított „irtóhadjáratot”. Lemény püspök⁷¹ ezt követően már hiába tesz közzé hús személy által aláírt felhívást még egy nagyszebeni német nyelvű lapban is, amelyben már nem annyira az unió elfogadására, mint inkább a jogok „békés és törvényes”⁷² kivívására figyelmeztet: az antiunionista „balázsfalvi értelmiség” és a román nép többségének egyesült szövetsége hamarosan drasztikus lépésre szánja rá magát.

Ilyen körülmények között került sor a 60 000, fegyveresen megjelenő résztvevővel lebonyolított harmadik balázsfalvi gyűlésre, majd Anton Puchner 1848. október 18-i proklamációjára, amelyben szakított a pest-budai kormánnyal. Puchner fellépése előtt azonban már a két román határőr gyalogezred területén császári parancsnokok által végrehajtott népgyűlésekre került sor. Karl Urbannak, a naszódi 17. (második oláh) határőr-gyalogezred alezredesének 1848 szeptemberében már 527 észak-erdélyi román település fogadott hűséget, s bár Riebel őrnagy, az orlái 16. (első oláh) határőr gyalogezred élén nem tudott ennyi pásztorát (a kétfejű sasos császári biztosító levelet nevezték románul pásztorának) osztogatni, ő is sikerrel újoncozott. A császári manifesztumot követően Puchner egyszerre töltötte fel zászlóaljait románokkal és szászokkal, harcolt a székelyek ellen, valamint összpontosította haderejét. Miután meglehetősen kevés, mindössze 12 ezer reguláris katonát tudott koncentrálni, az immáron kombattáns alakulatokkal nem rendelkező Nagysze-

ben–Brassó vonaltól Kolozsvárig terjedő több vármegye magyar nemzetörségének lefegyverzésére a román népfelkelőket és nemzetőröket rendelte. Meglepő módon a kevés császári katona hiánya egyúttal a szórványmagyarság tragédiáját jelentette. A román felkelők nagy tömegben gyűltek össze a kijelölt táborokban, ahol élelmezésükről senki nem gondoskodott,⁷³ ezért vezérek automatikusan magyar polgártársaikra és azok vagyona szabadította a hatalmas túlerőben lévő román felkelőket, akik több hullámban nemcsak lefegyverezték, majd kifosztották a magyar lakosságot, de sokszor ki is irtották.

A szabadságharc alatt nemcsak a nemzetiségi területeken volt jellemző a kegyetlenkedés, vagy a hadifoglyok, illetve polgári lakosság kivégzése. A Budavárát elfoglaló Feldunai Hadsereg honvédeknek szabadrablása és a foglyokat bántalmazó magatartása majdhogynem közismert. Ráadásul az 1849 májusára a legkiválóbb fegyellemmel rendelkező hadsereg katonáinak e dicstelen kollektív tettét Görgey Artúr tábornok – Pest városának bombázásán felháborodva – előzőleg engedélyezte. Azt nem állítjuk, hogy amennyiben Görgey nem „törvényesíti” e cselekedetet, akkor nem történtek volna meg az atrocitások, de mindenképp kevesebb lett volna az áldozat. Az Erdélytől távol eső példa élesen rávilágít egy jellemzőre: ha a csapatvezérek elnézték katonáiknak az ilyen kilengéseket, horribile dictu: még bízatták is őket, akkor azok bekövetkeztek, még a reguláris seregeknek egymásban nem annyira nemzetiségi, mint inkább világnézeti ellenséget látó katonáinál is.

Szerencsére Erdélyben találunk olyan „emberséges” népvézereket, akik nem tűrték katonáik erőszakoskodásait. A Hunyad megyei felkelők alprefektusa, Nicolae Salomon nem engedte a gyilkosságokat és rablásokat, ezért Bem csapatainak megérkezéséig e megyében a kezdeti román megmozdulást követően viszonylagos nyugalom honolt. E ritka felkelővezérnek ezért Bem február 9-én levelet írt, melyben így fogalmazott: „*Önt felhatalmazom arra, hogy egy saját csapatot tarthasson fenn, melynek költségeit a magyar kormány fogja viselni.*”⁷⁴ Bem 1000 forintot és a magyar oldalra álló tiszteknek folyósítandó zsold fizetésére vonatkozó ígéretét is elküldte, de Salomon továbbra is felkelővezér maradt, és ilyen minőségében azután is fenntartotta csapatai körében a rendet. Moga prefectről tudjuk, hogy képes volt fosztogatáson kapott embereit saját kezűleg lelőni, sőt amikor a torockói magyar nemzetörség lefegyverzéséről tárgyalt, egyik emberét a magyarokkal húzatta deresre, amiért arról bebizonyosodott, hogy előzőleg egy védtelen asszonyra fegyvert emelt.⁷⁵

Fontosnak érzem hangsúlyozni, hogy Avram Iancu sem a magyar civilek ellen viselt háborút. „*Ő volt az 1848-ki oláh tribunok között az egyetlen, a ki nemcsak rokonszenvezett a magyarokkal, de lelkesülni is tudott azon magasztosabb eszméért a melyekért emezek küzdöttek.*”⁷⁶ Amennyire hatalma és befolyása engedte, védte a fegyvertelen és semleges magyar polgárokat, ezért az Érchegység 20 ezernyi magyar lakossága Hatvani Imre 1849. májusi beavatkozásáig jogaitól megfosztva, állandó félelemben, de személyes vagyontárgyai tulajdonában élt. Miután 1849 máju-

sában Hatvani Imre csapatait segítő, Abrudbánya magyar lakossága is fegyvert fogott, Iancu felkelői nem kegyelmeztek nekik. Bosszúból a honvédek Brád város „békés” román lakosságának nagyobb részét meggyilkolták.⁷⁷

Eddig azt mutattam be, hogy milyen tényezők fordították az erdélyi románok többségét a magyar lakosság ellen. De vajon kik voltak azok a románok, akik a „magyar” oldalon küzdöttek? Mi motiválta őket, hogy honvédek álljanak, vagy jótékony semlegességet mutassanak?

Négy alkalommal kerülhettek be erdélyi román katonák a magyar hadsereg kötelékébe. Az 1848 nyarán a 11. és 12. honvédzászlóaljba kolozsvári és marosvásárhelyi központtal gyűjtötték az önkénteseket. Ezek kezdeti állománya minden bizonnyal színmagyar volt. A következő alkalomra szeptemberben került sor, amikor is a feszült erdélyi helyzetben novemberig csak azokat a román fiatalokat sikerült besorozni, akik nem akartak elmenekülni a bizottságok elől, tehát lojálisak maradtak a magyar kormányhoz. Így jöhetett létre 32. honvédzászlóalj Marosvásárhelyen, amelynek többségét románok alkották és hűséges fegyvertársai lettek magyar bajtársaiknak. A zászlóalj román katonái 1849. január 17-én Léte mellett szétverték a Jára községet felégető román felkelőcsapatot, amiért kiérdemelték a *Honvéd* című kolozsvári hadilap őszinte dicséretét. *„Részünkről nem tehetjük, hogy méltánylásunkat ne nyilvánítsuk a 32-ik zászlóalj derék őrnagya iránt, ki csak egy pár hét alatt és nagyobb részt oláh ifjából összeállított zászlóaljban ily harcias és egyszersmind hazafias szellemet tudott kifejteni.”* Valószínűleg kerültek román ajkúak a 31. tasnádi zászlóaljhoz is.

Bem hadjárata 1849 januárjának elejére felszabadította Észak-Erdélyt. 1849 januárja és áprilisa között a pacifikált területeken megindult újoncozások nagyobb sikerrel jártak, mint néhány hónappal előtte, de az összegyűjtött katonákból nem alakítottak önálló zászlóaljakat, hanem a harcoló egységek utánpótlását biztosították. Az 55. honvédzászlóalj bihari legénysége a vízaknai harcban olyan nagy veszteséget szenvedett, hogy Belső-Szolnok és Doboka vármegye magyar–román lakosságából Désen összegyűjtött újoncainak 700 emberével kellett pótolni. Ugyanebből a kontingensből 202 honvédet kapott a Besztercén állomásozó 31. zászlóalj.⁷⁸ A híradásokból kiderül, hogy az újoncok egy része önkéntes volt. Egy Belső-Szolnok vármegyéből származó román jelentkező állítólag ezt mondta: *„Vegyetek bé uraim, mert én katona akarok lenni okvetlen, hogy az urakkal legyek egy sorban.”*⁷⁹ Urbán alezredes visszavonulása idején a 30 év alatti, már előre összegyűjtött, katonának szánt román fiatalokat is elindította Naszód irányába, de *„az elindult oláh ifjak pedig tarisnyáikkal együtt visszatértek.”*⁸⁰ Ez a magatartás nem annyira a „magyarbarátság”, mint inkább az osztrák hadsereg fegyvereitől való félelem bizonyítéka.

Olyan községek, mint Talmács és Szelistyészék is lelkesen fogadhatták a honvédsereget, mivel tudomásunk van arról, hogy a szászok mellett a magyarok ellen nem

akarván fegyvert fogni, Nagyszebenből küldött ágyúkkal kényszerítették őket, hogy embereket adjanak a román nemzetőrségbe.⁸¹ A felmentési kérelmek sokaságát példázhatja az alábbi újsághír: „*Küküllőmegye e napon kezdette ujonczait besoroztatni. A kérelmes oláh és más szülők száma megszámlálhatatlan.*”⁸² Talán ilyen, kényszerrel sorozott katonák lehettek az 1849 januárjában Közép-Szolnok megyei román újoncokból felállított 67. zászlóaljban is, amelyet megbízhatatlansága miatt már áprilisban feloszlattak.⁸³

Szintén kétértelmű az alábbi, Zilahról keltezett hír: „*Alig érkeztek haza nemzetőreink a meszesalyi helyekről s már az oláhok – kivált kiket meg sem látogattak – kezdetek zajongani. Oka ennek az, mivel az innen béindított tábort nem engedték Kolozsvárig előnyomulni. Most már egy dologból kettőt csinálnak, ismét összeszedték őket, s béindították. Mikorra levelem megérkezik – ha Isten segít – ők is ott lesznek. A Középszolnokmegyeiek majd mindennap hordják az ágyúnak öntendő harangokat.*”⁸⁴

Ha voltak is negatív példák, mégis felmerül a kérdés: vajon mi volt az oka annak, hogy román fiatalok megjelentek a sorozóbizottságok előtt? A megoldást egyrészt Bem politikájában és személyében, másrészt a császáriakkal együtt elmenekült értelmiségi agitátorok hiányában, illetve a Habsburg-párti ortodox egyház magyarellenes propagandájának visszaszorulásában találhatjuk. „*A tribunok most egy kissé megritkultak, azonban tegnap előtt valami 17 keresztül vonult Sármáson, hihetőleg Naszód felől, a nép már nem igazán hiszen nekik.*”⁸⁵ „*Az oláh nép úgy látszik mindinkább kezd felvilágosodni a dolgok valódi állása felől s a felsőbb parancsoknak engedelmeskedni nem vonakodik. A fegyverek begyűjtése is jó sikerrel foly, a vadász csapat szaporodik.*”⁸⁶ Egy 1849 júliusi újsághír szerint Segesvár térparancsnokának, gróf Haller Ferenc nemzetőr őrnagy „*mérsékelt bánásmódjának tulajdoníthatni*”, hogy a „*székbeli oláh ajku lakosok hangulata a magyar kormány s ügy iránt napról napra jobb*”. Segesvár egyébként is a megbékélés élén járt, hiszen itt áprilisban magyarok, szászok és románok közösen felavatták a Szabadság kútját.⁸⁷

Több román község sajtó elhatározásából templomának harangjait felajánlotta és elküldte ágyúöntés céljára.⁸⁸ De találkozhatunk kollektív lelkiismeretfurdalással is: a román lakosságú Solyomkő például két alkalommal is pénzadományt küldött Kolozsvárott tartózkodó nagyenyedi menekültek számára.⁸⁹ A felvinci és nagyenyedi menekülteknek március végén 32 fentősi román személy juttatott el segílyt. Viszont valószínűleg a túlzott félelem vihetett rá több marosszéki, ortodox rítusú román falut, hogy egyik pillanatról a másikra katolikussá, reformátussá, vagy unitáriussá váljon. Tagadhatatlan azonban, hogy ez a magyarázat gyenge lábakon áll, hiszen az esemény (események?) időpontjában kettő, (illetve hat) hónapja már ismét működött a magyar kormány közigazgatása.⁹⁰

Számtalan román polgár nemcsak a magyar sereg megérkezését követően vált valódi honpolgárrá. Tompaházi románok például Nagyenyed tragédiáját hallván a vá-

rosba mentek és nemcsak polgárokat, de saját földesurukat is kimenekítették.⁹¹ Ioan Axente-Sever, Nagyenyed elpusztítója tizennégy balázsfalvi román polgárt csak azért vitetett be a gyulafehérvári várbörtönbe, mert azok három hónapon keresztül emberségesen bántak az ottani fogoly magyarokkal.⁹²

Bem nem tartotta magát politikusnak – legalábbis így vallott önmagáról Nicolae Bălcescu előtt 1849 május 20-án Mehádiafürdőn⁹³ – demokratikus gondolkodásától távol esett, hogy polgári lakosságot fegyverrel terrorizáljon. Jól tudta továbbá, hogy egy győztes háborúnak csak akkor van értelme, ha a békét is megnyerik hozzá. *„Az én seregemben halálbüntetés mellett tilos a gyilkosság, a gyűjtogatás és a fosztogatás.”*⁹⁴ – írta Kossuthnak egy levelében. Több alkalommal is felhívással fordult a románokhoz és amnesztiarendeleivel nagy népszerűsége tett szert körükben. A román nemzetiségű Mohaj faluban járó sorozóbizottság például azt tapasztalta, hogy az újoncokat szívesen állító község lakossága *„a legjobb hangulatban van irántunk, azon nemzet iránt, mint mondják, mely daczára a rajta elkövetett istentelenségeknek, bosszú s visszatorlás helyett, oly nagylelkűséggel viseltetik irántuk. Átkozzák e falu lakosai gaz bujtogatóikat...”*⁹⁵ December 29-én például Csucsán elfogott románokat engedett szabadon. *„Az elbocsátás némi megható ünnepélylél ment végbe. A foglyok saját felekezetök egyházába vitettek. Ott két lelkész felvilágosító beszédet tartott hozzájuk. Esküvel fogadták, hogy a magyar ügy ellen soha fegyvert nem főgnak. A nem várt kegyelem ugy látszott, nagy hatást gyakorolt rájuk. Ők bűneik öntudatában csak bizonyos halált vártak fejökre.”*⁹⁶ Nem tudjuk, hogy határőrökről, vagy népfelkelőkről volt szó, de egy részük csatlakozott a honvédekhez.⁹⁷

További román katonákról is tudomásunk van, akik a császári hadseregből álltak át: 1849. március közepén 150, Fogaras környékén elfogott katona – valószínűleg határőr – csapott fel honvédnek.⁹⁸ Czetz János tábornokhoz március 14-én pedig Sztojka Ádám és Benyásze Zsiga, *„mind a ketten Kaun helység beli volt határőrök”,* akkori Nagyszebenben raboskodó foglyok kérvényezték sebesült rokonuk és fegyvertársuk hazaengedését, hogy *„fel gyógyulása után ha még alkalmas léend a fegyvert kész léend továbbis forgatni, denem a Haza szabadsága ellen hanem mellett.”*⁹⁹

A honvédseregbe beálló, illetve oda átálló katonák a harctereken megbizonyosodhattak arról, hogy a honvédsereg soraiban számtalan más magyarországi és külföldi nemzetiség is harcol: többségük önként.¹⁰⁰

A román felkelők mindenekelőtt a vagyonosabb magyarokat fosztották ki, illetve ölték meg, de válogatás nélkül váltak földönfutóvá nemesek, polgárok, hivatalnokok és parasztok is. Egy román vezér, Popovics Dénes nemcsak a magyarokat tartotta gazdagnak, hanem a szászokat is, ezért a magyarpártinak vélt Szászsebest – amelynek politizálása valóban különbözött a Szászföld többi városának retrográd stílusától – 1849. január elején megsarcolta 9 ezer forintra, amelyet csak a Főhadparancsnokság erélyes fellépésére adott vissza.¹⁰¹ Az elrabolt vagyon álta-

lában azé lett, aki megszerezte, vagy aki az osztozkodás során hozzájutott. A román felkelők esetében császári tisztek sem bírálták felül a vagyonszerzés e durva módját, befolyásukat legfeljebb arra korlátozták, hogy a civil lakosság felesleges gyilkolásának elejét vegyék.¹⁰² Nagyenyed 1849. január 8-i elpusztítása azonban Puchnert is felháborította, ezért elfogatta az egyik részt vevő felkelővezért, Prodánu Probuszt.

Bem tavaszi győzelme a valódi tulajdonos – általában földbirtokos – és a tett kollektív elkövetői – például egy román falu lakossága – közötti megegyezés okából Csány László erdélyi kormánybiztos 1849. február 13-i rendelete alapján az ún. békebizottságok elterjedését is magával hozta. A döntések végrehajtását nem a hadsereg, hanem az önkéntes vadászcsapatokra bízták, amelyek felállítását még Beöthy Ödön kormánybiztos rendelte el 1849. január 6-án. E vadászcsapatokba csak magyar nemzetiségűeket vettek fel,¹⁰³ és mivel regionális alapon szerveződtek, nem egyszer az egykori sértettek is megjelentek kötelékeikben. A felkelésben részt vett románok hibáját tehát a magyarok a vadászcsapatok felállításával fokozták, hiszen ezek az alakulatok az önkényeskedések melegágyaivá váltak.¹⁰⁴ A vadászcsapatok működését sokan elítélték: „*Ha mondjuk, történnének ilyesmik helyőrségi csapataink által elkövetve, el kellene szomorodnunk hazánk jövődjére fölött. Mi az olyan katonát, parancsnokot, vagy bárkit egy pillanatig sem kételkednénk a magyar ügy nagyobb ellenségének nyilvánítani, mint az osztrák dynastiát minden bakóival.*”¹⁰⁵ Február 13-án 8 véstörvényszéket hoztak létre, amelyek nemcsak román, hanem magyar bűnösöket is elítéltek.¹⁰⁶ A bíróságok börtöneiből szabadította ki Szakadát község magyar lakossága azokat a román parasztvezéreket, akik előzőleg kétszer is megmentették a község magyarságát a román felkelők dühétől.¹⁰⁷ A bíróságok működése és a vadászcsapatok kilengései mellett a román népesség körében kialakult közömbösséggel is magyarázható, hogy a magyar képviselőház április 24-én elfogadott törvénye alapján újraindított – negyedik, egyben utolsó – újoncozás alkalmával az Erdélyre kivetett 12 000 főnyi kontingenst már főleg csak kényszersorozással lehetett kiállítani. Szalay Elek így emlékszik a Nagyszebenbe összegyűjtött román újoncokra: „*Amíg mi Brassóban voltunk, nem tudom mi módon gyűjtöttek egybe annyi oláhot és cigányt, hogy zsúfoltig volt a kaszárnya. Szász hogy lett volna, nem emlékszem.*”¹⁰⁸ Ilyen katonákat kell sejtenuünk a Kolozsvárott összegyűjtött 135. valamint a túlnyomóan románok által lakott hátszegi katonai kerület újoncaiból alakított 136. honvédszászlóaljak kontingenseiben. A hódmezővásárhelyi újonctelepre irányított, többségében kolozsvári és környékbeli románokból hozták létre a 137. honvédszászlóaljat.¹⁰⁹ Mivel az újoncok egy részét magyarországi kiképző és felszerelő központokba szállították, sokan reménykedtek későbbi magas harcértékükben, „*mert közöttük magyar ifjú alig néhány, s a már egyszer félrevezetett oláh ifjat elcsábítani nálunk (Erdélyben - a szerk.) sokkal könnyebben nyílhat alkalom, egyébiránt most újonczaink oly jól vannak hangolva, hogy czélszerű rendezés s jó tisztek*

felügyelete alatt magyar földön minden esetre jó katonákká fognak vállalni.”¹¹⁰ Az Erdélyben maradó román újoncok valóban nem váltak „jó katonává”, hiszen: „Gyakoroltuk is őket, de minden éjjel megszökött 5, 6, 8, amiért a napos tisztek szemrehányást kaptak.” „Elindultunk Balázsfalva felé, Kolozsvárnak, s onnét ki Magyarországra, de biza szökések mindíg folytak, s a tisztek korholtak amiatt.”¹¹¹ A júniusban bekövetkezett orosz intervenció alkalmával azonban sem a román, sem a székely újonc zászlóaljok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket: a székelyek általában egy-egy csata után, a románok pedig már előtte is tömegével szöktek haza, vagy akik a magyarok ellen kívántak harcolni, egyenesen az ellenséghez álltak. Az 1849. június 27–28-i csatákat követően a besztercei hadosztályból 84 egykori román honvéd jelentkezett az oroszoknál.¹¹² A 27. honvédszászlóalj tartalék zászlóalja 1849. június 21-én Kolozsvárott még 908 főt számlált, de mikor július 10-én csata nélkül Marosvásárhelyre érkezett, már csak 377-en „lézengtek benne”.¹¹³

Inkább a politika, mint a közélet oldaláról volt jelentősége a szabadságharc során létrejött kormánypárti nemzetiségi lapoknak, hiszen visszhang nélkül maradtak, például a Sigismund Pop, Kővár vidéki országgyűlési képviselő által indított *Amicu Poporului* (A nép barátja) és a *Demokratiea* is.¹¹⁴ A havasalföldi forradalom bukását követően a magyar forradalmárok közé menekült Cezar Bolliac 1849. március 25-én Brassóban megjelentette az *Espatriatul* (Száműzött) című lapját, amely magas szellemi színvonalon hirdette a román és magyar nép egymásraultalságát. „*Ha valaki megkérdezné, mi okból öltek meg 30 ezer románt a Bánságban és Erdélyben s velük ugyanannyi magyart, szerbet és szász, miért hamvadt el a fele Bánság és a fele Erdély, s miért tört ki ez a borzalmas belháború olyan polgártársak közt, kiknek azonosok az érdekeik, ki tudna felelni?*”¹¹⁵

Talán nagyobb eredményt lehetett volna akkor elérni, ha Erdélyben is marad idő az ortodox egyház vezetésének megnyerésére. Az erdélyi románság többsége ugyanis olyan falusi környezetben élt, ahol a papok igen nagy hatással befolyásolták gondolkodását. Az ortodox egyház erdélyi pópáit pedig egyszerre fűtötte vallási, vagyoni, nemzeti és hatalmi ellentét a magyarok (de éppenséggel a szászok) irányában (is). (A Habsburg-párti Román Nemzeti Komiténak is maga Şaguna érsek volt az elnöke!) „*A reakció minden eszközt meg kísért ezen valóban szánandó nép bulytogatására, most midőn Aradba felkeltek, azt a hírt verték fejökbe a papok (mihelyt valaki pap mindjárt nem becsületes ember), hogy a magyarokat megverték a szerbek, és most a haza vert magyarok bosszujukba az oláhságnak esnek, Kisjenőnél 300 már verve*”¹¹⁶

Talán érdemes megjegyezni, hogy a magyar közigazgatás visszatérését követően nem következett be a román választók kiszorítása. A lakosság tehát nem egy diktatúra bosszújával, hanem a hirdetett demokratikus intézményekkel találkozott.

Mekkora volt tehát a román nemzetiségű honvédek létszáma? Bona Gábor hadtörténész számításai szerint a honvédseregben megfordult mintegy 200 ezer katoná-

nak mintegy 40%-át nem magyar ajkúak alkották.¹¹⁷ Tehát a 25 000 román nemzetiségű katona az összhaderő mintegy 12-13%-át, a nemzetiségi katonaságnak (80 000 fő) pedig 30-31%-át alkotta. E nagy létszámú legénység mellett a honvédsereg főtisztjei között csak néhányan voltak román nemzetiségűek.

Román–magyar kapcsolatok az Érchegységben

Szó esett már arról, hogy 1849 tavaszától a gyulafehérvári erődre támaszkodva Avram Iancu vezetésével az érchegységi mócok és közjük menekült felkelők nem tették le a fegyvert. Ștefan Pascu már idézett könyvében így jellemzi ezt az állapotot: „...Erdély egyik részében folytatódott a magyar forradalom, másik részében pedig tovább bontakozott a román forradalom, támaszpontja a Nyugati-Havasokban lévén...”¹¹⁸ A havasokba szorult románok létszámát Inczedy László őrnagy 1849 májusában 30-40 ezerre, egy hónappal később pedig, egy sikertelen hadjáratlata háta mögött, báró Kemény Farkas ezredes 70 ezerre taksálta.¹¹⁹ Egy alkalommal maga Iancu 50 ezer felkelőben állapította meg csapatai létszámát.¹²⁰ A magyar kordonnal körülvevett hatalmas sereget nem tudta eltartani a havasi nép, ezért az olmtüzi oktrojált alkotmány miatt az udvar kétkulacsos politikájából lassan kiábránduló felkelővezérek tárgyalásokat kezdeményeztek a magyar katonai, illetve politikai vezetéssel. George Magheru, emigráns havasalföldi tábornok úgy fogalmazott: „A román nép szükségét érzi, hogy cserbenhagyjon egy álnok barátot, hogy egy lojális ellenséghez közeledjék.”¹²¹ Ugyanez a Magheru március közepén megegyezésesére Kossuthnak már felajánlott egy regátiakból toborzott román légiót.¹²² Vizsgálódásunk szempontjából sokkal érdekesebbnek tűnnek azok a levelek, amelyeket az egymással szemben álló erők katonái váltottak. Hidegszamosi felkelőkapitány áprilisban fogalmazott levelében azt írja: „Velünk nincsen magoknak semmi bajok, nekünk sincs semmi magokkal...”¹²³

Ez a közeledés, illetve a közös kapcsolatok keresése fejeződik ki a Zaránd megyét eredményesen pacifikáló Csutak Kálmán, a bátorsággal és martalóc hajlammal¹²⁴ egyszerre megáldott őrnagy és Buteanu felkelővezér között 1849. márciusban lebonyolított¹²⁵ levélváltásokban. Csutak előzőleg, március 9-én Kőrösbányán napiparancsot intézett katonáihoz, melyben kifejtette: „Mert higgyétek el, hogy mielőtt 6 hét szárnyalna el felettünk, a most ellenünk harcoló oláh polgártársaink velünk egy sorban fognak harcolva vérezni, közös hazánk alkotmányos szabadságáért, és koronás királyunkért.”¹²⁶

Az összecsapások azonban minduntalan kiújultak és el is húzódtak augusztus 3-ig, amikor is Iancu értesítette vezéreit: a Nicolae Bălcescu, emigráns havasalföldi forradalmár közreműködésével július 14-én Szegeden létrehozott Megbékélési

Egyezményhez csapatai semlegességével fog hozzájárulni. Iancu lett volna egyébként a parancsnoka a tervezett román légió magvát alkotó seregnek.

A román nemzetiségű katonák többször találkoztak az általuk védett magyar lakosság megvetésével, sőt a memoárokat olvasva kiderül, hogy saját tisztjeik, közlegény bajtársaik is lekicsinyelték őket, vagy tartottak tőlük. Csutak Kálmán őrnagy előzőleg már idézett napiparancsában szükségét érezte, hogy a bajtársiasságra felhívja magyar katonáinak figyelmét: „...mert nincsenek - e most is soraitokban oláh ajku társaink? Nem vértettek e azok vélünk együtt a csucsai, feketetői, gálfalvi, Nagy - Szeben, Nagy - Szelindek, Vízakna, Szászváros, és a Piski örök emlékü csatában, éppen úgy, mint bár melyik magyar közöttünk?”¹²⁷ Nagyobb horderejű volt Aulich Lajos hadügyminiszternek az 1849. július 22-én kelt rendelete, amelyben a nemzetiségi katonákkal szembeni emberséges bánásmódra figyelmezteti a hadsereg magyar tagjait, hiszen: „...tehetnek-é róla, hogy testvéreik fegyvert fogtak a szabadság megdöntésére? Ők vérökkel mossák le magukról testvéreik gyalázatát.”¹²⁸ Ennek ellenére nincs jogunk feltételezni, hogy a nemromán tisztok ne bíztak volna meg harcoló alakulataikban, hiszen amennyiben félték volna azok küzdelem közben bekövetkező árulásától, nem vetették volna be őket román népfelkelők ellen. Sajnos román nemzetiségű tisztok nagyon kevesen voltak, mivel a katonáskodni vágyó, potenciális tisztjelölt román ifjakat a háború előtt az a két határőrezred vonta magához, amelyekben az uralkodóhűség dominált. Ezért kért Bem Kossuthtól februárban románul beszélő tisztet.¹²⁹ „Közülük” legmagasabb fokozatot a Pákozdnál győztes Móga János tábornok érte el, aki – bár e tényt soha nem hangoztatta – szintén román származású volt.

A fentiek ismertetése során kiderült, hogy a magyarországi és erdélyi román legénységgel megalakuló honvédszászlóaljkat – elenyésző kivétellel – az erdélyi fronton vetették be. Az itt harcoló románok minden bizonnyal az első elbeszélések, vagy összezsapások alkalmával megjegyezték a császári oldalon álló román határőr gyalogezredek, vagy a bukovinai századok egyenruháit. A velük szemben álló nemzetőröket, népfelkelőket pedig egyértelműen „elárulta” népviseletük, esetleg a hegyvidéken alkalmazott harcmodoruk. Ugyanezt nem állíthatjuk a túloldalon álló legénységről, hiszen egy naszódi határőr nem tudhatta, hogy a nemegyszer zászlóaljakon belül is tarka egyenruhás honvédek közül a harcba vetett századot melyik etnikumból sorozták. Talán csak egyetlen esetet említhetünk, amikor mindkét fél bizonyosan tudatában volt annak, hogy a szembenálló ellenség ugyanúgy román, mint önmaga. Az eset időpontja 1849. július 6-a, helyszíne pedig az érchegységi Havasnagyfalu (Mărisel) mellett elterülő fennsík. Itt verte szét Nicolau Corches tribun Vasvári Pál százados támadó csapatát. A csata első „magyar” halottait az a 300, ún. „békés oláh” névvel illetett alakulat jelentette, amely elnevezés alatt talán környékbeli (erdélyi) román népfelkelőket - nemzetőröket kell értenünk, akik a magyar

sereg előtt haladva tisztították az utat. Ha ez a verzió fedi a valóságot, akkor minden bizonnyal saját nemzeti viseletüket hordták. Tehát román létük ellenére a felkelt mócok először velük végeztek, csak azután estek a magyaroknak.¹³⁰ Elképzelhető azonban, hogy a „békés” elnevezés nem „magyarpártiságukra” vonatkozik, hanem szűkebb hazájuk megjelölésére szolgál, azaz Békés megyét kell értenünk alatta. Ez esetben kisebb a valószínűsége annak, hogy a békési románok népviseletét ismerték volna az érchegységiek, sőt talán olyan jól felszerelt önkéntes csapatot is elképzelhetünk, akiket egyenruhában bocsátott a harctérre szervező megyéjük.

Nincs tudomásunk olyan esetről, amikor román honvédek megtagadták volna a harc felvételét nemzettársaikkal szemben,¹³¹ mi több, ugyanolyan elszántan küzdöttek ellenük, mint a „német” sorkatonák ellen. (Akik közé szintén toboroztak román ajkú legénységet) Sőt! A 69. honvédszászlóalj százada is magyar településkörnyezetben, ellenségtől távol döntött a szökés mellett, ahol – feltételezve – senki nem ismerte a román nyelvet. A nyáron sorozott erdélyi román (és székely) honvédek dezertálása sem magyarázható azzal, hogy nem akartak románok ellen küzdeni, ugyanis ők oroszokkal kerültek szembe. Mégsem nevezhetjük az egymás ellen vívott harcukat román-román nemzetháborúnak. Román honvéd és román határőr különbségének határa nem a nemzetiség, hanem az eszmeiség mentén húzódott. Román honvédek bátor és hősiek küzdelme bizonyító erővel bír arra nézve, hogy tudatában voltak harcuk igazságosságának. Honvédként vérüket egyéni és nemzeti(!) polgárjogaik mellett a világ valamennyi népének szabadságáért és önrendelkezéséért hullatták. Ők egy forradalmi, valóban internacionalista hadsereg tagjaiként a modernizmus és polgárosodás képviselői voltak egy konzervatív és antagonisztikus birodalom jármába került nemzettársaikkal szemben.

Jegyzetek

¹ Nyéki Tamás: Almai Gyula: Elbeszélése az 1848/9-ik évi honvéd szolgálataim történetének - maradandó emlékül családom és leszármazóim részére -, töredékes jegyzeteim s emlékeim alapján. *Aetas*, (Szeged) 1998. 2–3. sz., 193. o.

² Ismeretes, hogy Madách Imre nővérét, Madách Máriát, valamint férjét, Balogh Károly honvéd őrnagyot és annak első házasságából származó 15 éves fiát, Huszár Józsefet, Világosról Nagyváradra tartva Marosszlatinánál román népfelkelők kirabolták, majd meggyilkolták. Az adat előfordulására nézve lásd pl.: Horváth Károly: *Madách Imre*. Budapest, 1984. 111. o. (Megjegyzés: Elképzelhető, hogy Balogh Károlynak más volt a rangja, mivel ilyen nevű honvéd őrnagyról nem találtam adatot.)

³ Bár az április 24-én Nagykikindán kirobbant lázadás a szerb nemzeti célok megjelenése miatt világosan elkülönül az akkori parasztlázadásoktól, annak gyors izolációja miatt nem indokolt, hogy a polgárháború kitörését e dátumtól keltezzük.

⁴ Természetesen ebbe a számadatba csak azon magyar alakulatokat kell érteni, akik a császári hadseregtől elvágvá, attól tulajdonképp hadászatiilag függetlenül működő nemzetiségi felkelők ellen harcoltak, illetve bizonyos területeket azért kellett biztosítaniuk, mert azok nemzetiségiek által voltak la-

kottak. Az adatot közli Hermann Róbert: Hatvani Imre szabadcsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. *Aetas*, Szeged, 1992. 1–2. sz., 5. o.

⁵ A VI. hadtest felbomlására és az adatokra vonatkozóan lásd pl.: Gyalócai Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, Budapest, 1937. 1. sz. 65. o, valamint: Gyalócai Jenő: A nagyszabeni hadosztály felbomlása. *Hadtörténelmi Közlemények*, Budapest, 1916. 1. sz., 151. o.

⁶ Horváth Jenő: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. Paget János feljegyzései 1849. június 13.–augusztus 27. *Hadtörténelmi Közlemények*, Budapest, 1928. 361. o.

⁷ *Erdély története*. Szerk.: Köpeczi Béla. III. kötet. Budapest, 1988. 1423. o.

⁸ Gyalócai Jenő: A nagyszabeni hadosztály felbomlása. *Hadtörténelmi Közlemények*, Budapest, 1916. 1. sz. 151. o., A Magyarország Hadtörténelme c. könyvben Bona Gábor hadtörténész 16 ezer katonáról ír. In: *Magyarország Hadtörténelme*. II/2. kötet, Budapest, 1985. 533. o.

⁹ Victor Cheresiesiu: *Románok és magyarok*. Bukarest, 1948. 47. o.

¹⁰ Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. I. sz., 18. o. E helyen jegyzem meg, hogy számtalan román származású, országos, vagy megyei szinten politizáló közéleti személy is szerepet vállalt a magyar kormányt segítő: ezek közé tartozik Bihar megye főispánja, majd Erdély főkormánybiztosa: Beöthy Ödön, valamint Máramaros megye kormánybiztosa, Mihályi Gábor. (Köpeczi: i. m. 1392. o.)

¹¹ Erre vonatkozóan két román történész munkáját említem. Mihail Rollner akadémikus 1954-ben a következőt írta: „*A román jobbágyok tömege a magyar és szlovák jobbágyokkal együtt a forradalomért harcolt. Bălcescu és vele Murgu, Bolliac, Cuza, Dragoș ismerték és támogatták ezer és ezer románnak Bem lengyel forradalmi tábornok erdélyi és magyar forradalmi hadserege kereteiben folytatott harcát.*” In: *A román és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományából*. Bukarest, 1954. 31. o. A nemrég elhunyt Ștefan Pascu történész 1983-ban így magyarázta Bem tábornok 1849-es téli sikereit: „*Bem tábornok miután december 25-én elfoglalja Erdély fővárosát, Kolozsvárt, csakhamar kiáltványt tesz közzé, amelyben biztosítja a lakosságot, hogy nem a népek elnyomásának szándékával jött, hanem azért, hogy a zsarnokság ellen harcoljon. Következésképpen Bem tábornok serege kiegészül a székelek, románok és szászok körében folyó toborzás révén. Így tudott aztán Bem több sikert aratni és Erdélyt csaknem egészen elfoglalni.*” In: *Ștefan Pascu: Mit jelent Erdély?* Bukarest, 1984. 167. o.

¹² Szilágyi Farkas: *Alsófehér vármegye 1848–49-ben*. Nagyenyed, 1898. 29. o.

¹³ *Kolozsvári Híradó*, 1848, június 29.

¹⁴ *Kolozsvári Híradó*, 1848, július 11.

¹⁵ I. Tóth Zoltán: A magyar–román szövetség kérdése 1848-ban. *Századok*, 1948. 255. p.

¹⁶ *Erdély története*. Szerk.: Köpeczi Béla. III. kötet. Budapest, 1988. 1395. o.

¹⁷ A beszédet közli: Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest, 1899. 456–481. o.

¹⁸ 1846-os adatok szerint: román: 1 millió 206 ezer (kb. 57%), magyar: 606 ezer (kb. 28%), német: 250 ezer (kb. 12%), egyéb: 74 ezer (kb. 3%). In: Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest, 1980. 12. o. (Táblázat.)

¹⁹ Spira: i. m. 12. o. (Táblázat)

²⁰ A felhívás szövege olvasható: Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*. Budapest, 1880. 84–85. o.

²¹ Természetesen nem a Szerbiában élő szerbekre, hanem a Magyarországon élő „rácokra” gondoltak.

²² A szerb területi követelések komolyságát és egyben megalapozatlanságát mutatja, a bécsi orosz nagykövetnek, Medem grófnak Rajacić, karlócai pátriárka ügyvivőjéhez intézett szavai: „*Ahol a lakosság fele szerb még valahogy lesz, de hogy kérhetnek Önök olyan területeket, ahol egy szerb lélek sincs.*” Idézve: Szekfű Gyula: *Magyar Történet V/5*. 401. o. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. Budapest, 1936. (Reprint)

²³ I Tóth Zoltán: *Magyarok és románok*. Budapest, 1966. 233. o. Hivatkozás: OL. OHB 2351, 3224, 3447; 1849: 1627, 3832, 3374, 3499, 3832: 1849.

²⁴ I Tóth: i. m. 355. o.

²⁵ A 8 helyen felgyújtott települést természetesen ki is rabolták. A falu egyébként minden bizonnyal nem pusztult el teljesen, mivel a esetet taglaló *Közlöny* 1848/30. száma 70 leégett házról ad híradást.

²⁶ E megállapítás bizonyítására idézem gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok 1848. november 25-én, Becskerekéről keltezett levelének egy részletét, melyet feleségének írt: „.....*honnét meg kellett indítanunk műveleteinket Csákova ellen. Az utóbbi helységet vagy várost, mert igen nagy, kétharmad részben rácok és oláhok lakják, kiket a temesvári őrőség iparkodott a maga részére megnyerni, de akik voltaképp maguk sem tudják, mit akarnak,*” In: *Az aradi vértanúk*. I–II. Szerk: Katona Tamás. Budapest, 1979. I. kötet, 67. o.

²⁷ Spira: i. m. 86. o.

²⁸ Murgu temesközi szereplésére vonatkozóan lásd: Csatári Dániel: Eftimie Murgu. *Valóság*, 1971. 1. sz., 85.o.

²⁹ Bár egy adat szerint a lugosi román nemzetgyűlés időpontjáig (1848. június 27.) 3326 bánsági román nemzetiségű személy lépett be a magyar hadseregbe. Véleményem szerint ez az adat vagy egy későbbi időpontot tükröz, vagy a kötelező nemzetőr-összeírások román tagjait szerepelteti. Az adatot közli: Csatári. *i. m.* 86. o.

³⁰ Urbán Aladár: i. m. 292. o. (Jegyzetek) Az utasítás az OL ONöHt 1848:1799 alatt található.

³¹ Fályi Béla: Császári és királyi haderő a szabadságharc előtt. *Honvéd*, 1948. 2–3. sz., 28–29. o.

³² Jancsó: i. m. 579. o.

³³ Urbán Aladár: Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994. 4. sz., 100. o.

³⁴ Böződi György: Erdély társadalma 1848–49-ben. In: *Erdély szabadságharca 1848–49-ben*. Szerk.: Balogh Edgár, Kolozsvár, 1945. 13. o.

³⁵ Bona Gábor: Az 1848–49-es szabadságharc katonai vezetésének nemzetiségi összetételéről. *Valóság*, 1978. 9. sz., 83. o.

³⁶ *Honvéd*, 1849. május 8.

³⁷ A zászlóra vonatkozó adatokat lásd: Kerekes Zoltán: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadzászlói. *Századok*, 1972. 330. o.

³⁸ Kerekes: i. m. 330.o.

³⁹ Barcy Zoltán – Somogyi Győző: *A szabadságharc hadserege*. Budapest, 1986. 28. o.

⁴⁰ Barcy – Somogyi: i. m. 28. o.

⁴¹ Kővári László: *Erdély története 1848–49-ben*. Budapest, 1861. 182–184. o.

⁴² Berkó István: Az 1848–1849-es szabadságharc hadkiegészítése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1957. 1–2. sz., 222. o.

⁴³ Kővári László: i. m. 203. o.

⁴⁴ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, 1987. 66. o.

⁴⁵ *Honvéd*, 1849. július 28.

⁴⁶ Kossuth Lajos Összes Munkái (továbbiakban: KLÖM) XIII. köt. 370., 499., 555., 604., 765.

⁴⁷ Kővári: *i. m.* 226. o. Állítása vitatható, hiszen az 55. zászlóalj március 28-án még a vöröstoronyi szoros havasalföldi oldaláról üzi el az orosz őrseget, hogy alig 4 hónappal később a fordított jelenet játszódjon le. Ennek ellenére nem kizárt, hogy a zászlóaljat április–június között a havasokba vezényelték.

⁴⁸ E tanulmány készítője rendelkezik egy kiadatlan visszaemlékezés fénymásolatával, amelyet Gillyén Lajos, erzsébetvárosi elöljáró készített 1918–19 során. Mivel 1848-ban, nyolc éves kisfiúként Fogarason tartózkodott, „találkozott” honvédekkel, amely élményét a visszaemlékezés lapjain is megörökítette. Az alább ismertetett mondat minden bizonnyal az 55. honvédtábornok román katonáira vonatkozik: „*Jöttek azután a magyar huszárok, a tüzérség az ágyukkal, Bem tábornok diadalmas serege,*

közöttük a kocak-fekete kalapos bihari zászlóalj, többnyire oláh - fiuk, kik közül hozzánk is elszállásoltak egy nehányat és a kikkel oláh nyelven, de magyar érzéssel szívesen és sokat elbeszélgettünk.”

- ⁴⁹ Komáromi Értesítő, 1849. június 29.
- ⁵⁰ Bona: Tábornokok, i. m. 328. o.
- ⁵¹ Kerekes: i. m. 328. o.
- ⁵² Kövári: i. m. 277. o.
- ⁵³ Hegedű.
- ⁵⁴ Várady Gábor: A zsigó végnapok. *Ország-Világ*, 1885. 173. o.
- ⁵⁵ Dr. Böhm Jakab: Kiadatlan Kossuth iratok 1848/49-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1962. 1. sz., 349. o.
- ⁵⁶ Hoffmann Arnold: *Az 1848–49-iki vörös sapkás 9-ik honvédszászlóalj története*. Kassa, 1906. 12. o.
- ⁵⁷ Hoffmann: i. m. 26. o.
- ⁵⁸ Hoffmann: i. m. 35. o.
- ⁵⁹ Talán az 1848 decemberében létrehozott és a határok őrzését ellátó nemzetőrszászlóalj egyik különítményéről van szó. Máramarosban szolgálatot teljesítő Herczinger nevű csapatparancsnokról nem találtam adatot Bona Gábor századosok, illetve törzstisztek életrajzát tartalmazó könyveiben.
- ⁶⁰ *Honvéd*, 1849. február 15.
- ⁶¹ Barcy – Somogyi: i. m. 32. o.
- ⁶² Kerekes Zoltán: A Pesti Szabad Portyázó Csapat története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1967. 1. sz., 102. o.
- ⁶³ Barcy – Somogyi: i. m. 30. o.
- ⁶⁴ Bárnuțianak az erdélyi románokhoz intézett felhívását közli: Spira: i. m. 141–143. o. Az idézet a 143. oldalon található.
- ⁶⁵ Szekfű Gyula: Magyar Történet V/5, 404. o. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. Budapest, 1936. (Reprint)
- ⁶⁶ A román nemzetország önállósodására lásd pl.: Szilágyi Farkas: *Alsófehér vármegye 1848–49-ben*. Nagyenyed, 1898.
- ⁶⁷ Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988. 706. o.
- ⁶⁸ P. Gábor Márta: Liviu Bateran: Avram Iancu, a nép fegyverkezési jogának képviselője 1848 tavaszán. Könyvismertetés. *Századok*, 1983. 2. sz., 499–500. o.
- ⁶⁹ Köpeczi: i. m. 1368. o. Nopcea zámi kastélyát az aradi ostromseregből kiinduló kis honvédkülönítmény – soraikban egy század 29. zászlóaljbeli honvéddel – 1848. december 5-én felgyújtotta. A 29. honvédszászlóaljban Arad megyei románok tömegei szolgáltak. In: *Honvéd*, 1848. december 30.
- ⁷⁰ Kovács Endre: *Bem a magyar szabadságharcban*. Budapest, 1979. 11. o.
- ⁷¹ Leményt 1848. október 21-én Puchner elmozdítja és Krajnik Simion préposttal helyettesíti. In: Kövári: i. m. 97. o.
- ⁷² Jakab: i. m. 229. o.
- ⁷³ Kövári: i. m. 90. o.
- ⁷⁴ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest, 1899. 619. o.
- ⁷⁵ Dr. Borbély István: Torockó története 1848–49-ben. *Erdélyi Gyopár*, (Kolozsvár) 1998. 3. sz., 15. o.
- ⁷⁶ Jancsó: *Szabadságharcunk és a dako-román törekvések*. Budapest, 1895. 169. o.
- ⁷⁷ Spira György: *Jottányit se a negyvennyolcból*. Budapest, 1989. 259. o.
- ⁷⁸ Kádár József: *Belső-Szolnok és Doboka megye történetéből. 1848–49*. Deés, 1890. 198. o.
- ⁷⁹ *Honvéd*, 1849. május 16.
- ⁸⁰ *Honvéd*, 1849. május 23.
- ⁸¹ *Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések*. Budapest, 1880. 323. o.
- ⁸² *Honvéd*, 1849. április 14.
- ⁸³ Kerekes: i. m. 328. o.

⁸⁴ *Honvéd*, 1849. január 13.

⁸⁵ *Honvéd*, 1849. január 19.

⁸⁶ *Honvéd*, 1849. január 24.

⁸⁷ *Honvéd*, 1849. július 17.

⁸⁸ A *Honvéd* 1849. március 19 -i számában olvashatjuk, hogy Magyarapus, Uraj és Pete, mezőségi román községek harangjait Szabó Lajos csapatparancsnoknak elküldték. Az újság május 7-i számában tájékoztatja olvasóit további 57 kisebb és nagyobb harang begyűjtéséről.

⁸⁹ *Honvéd*, 1849. március 24., március 27.

⁹⁰ *Honvéd*, 1849. március 30, július 11.

⁹¹ *Honvéd*, 1849. május 9.

⁹² *Honvéd*, 1849. május 23.

⁹³ Idézve Nicolae Bălcescut: „*Bem csak katona és azt mondja, nem foglalkozik politikával.*” Bălcescu levele Ioan Ghicához. In: Balogh: i. m. 79. o.

⁹⁴ Deák István: *Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtest-napló tükrében*. Az idézett levél forrása a lábjegyzetben: OL. OHB Iroda. 1849: 6470. Bem tábornok Kossuthoz franciául. Freidorf, 1849. április 29.

⁹⁵ *Honvéd*, 1849. június 1.

⁹⁶ *Honvéd*, 1848. december 30.

⁹⁷ Kővári László: *Okmánytár az 1848–1849-i eseményekhez*. Kolozsvár, 1861, 136. o. Bem kiáltványa. Idézve: Kovács Endre: i. m. 361. o. (Lábjegyzet)

⁹⁸ OL. OHB 1849/3782. Bem–Csány levelezése, 1849 március 17, Idézve: Kovács Endre: *Bem a magyar szabadságharcban*. Budapest, 1979. 368. o. (Lábjegyzet)

⁹⁹ Balogh: i. m. 66. o.

¹⁰⁰ Pl. az abrudbányai harcokban részt vett a 16. honvédszázlój egy szinzlovák százada, valamint a német légió egységei (Hermann: i. m. 71. o. Jegyzetek).

¹⁰¹ Kővári: Erdély, i. m. 156. o.

¹⁰² Hermann Róbert szerint a román felkelők mellé állított császári tisztek jelenlétének köszönhető, hogy 1848 november közepétől 1849 január elejéig mindössze néhány egyénen végrehajtott kivégzésről tudunk, a helységek elpusztítása Nagyenyed tragédiájáig szünetelt. In: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 1996. 189.o.

¹⁰³ Nem tévesztendőek össze a hadsereghez tartozó honvédvadászokkal. A *Honvéd* 1849. június 15-i számában olvashatunk például Marosvásárhelyen állomásozó fegyvertelen román vadászújoncokról.

¹⁰⁴ Alsó-Fehér megyében egy alkalommal 17 batizházi román foglyot végeztek ki a vadászok tárgyalás nélkül, ahelyett, hogy bekísérték volna őket Marosújvárra. In: Jancsó: A román nemzeti, i. m. 711. o.

¹⁰⁵ *Honvéd*, 1849. május 17.

¹⁰⁶ A véstörvényszékek működésére vonatkozóan lásd: Egyed Ákos: Amnesztia és számonkérés Erdélyben 1849-ben, *Kisebbségtudomány*. (Budapest) 1999. 2. sz.

¹⁰⁷ Balogh Edgár: Szórványkérdés és lakosságcsere, *Korunk*, 1940. szeptember, 812–813. o.

¹⁰⁸ Lenkefi Ferenc: Szalay Elek Visszaemlékezései 1848/49-re. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1993. 1. sz. (Forrásközlemények), 171. o.

¹⁰⁹ Lenkefi: i. m. 145. o.

¹¹⁰ *Honvéd*, 1849. május 30.

¹¹¹ Lenkefi: i. m. 171–172. o. (A zárójelbe tett szövegrész javítás.)

¹¹² Gyalókai Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1937. 1. sz., 65. o. (Jegyzetekben.)

¹¹³ Gyalókai: A nagyszebeni hadosztály, i. m. 70. o.

¹¹⁴ Az *Amicu Poporului* 1848 június 3.–november 30. között jelent meg. A *Demokratia* június 24-től.

- ¹¹⁵ 1848–1849 évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Budapest, év nélkül. 161. o
- ¹¹⁶ Kemény János: Kiss József levelei 1847–1849. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1991. 4. sz., 149. o.
- ¹¹⁷ Bona: A szabadságharc i. m. 18. o.
- ¹¹⁸ Stefan, i. m. 168. o.
- ¹¹⁹ Hermann Róbert: Hatvani Imre szabadcsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. *Aetas*, 1992. 1–2. sz., A két adatra vonatkozóan: 47. o. és 51. o.
- ¹²⁰ 1848–1849 évi iratok, i. m. 177. o.
- ¹²¹ Viktor: i. m. 327. o.
- ¹²² Spira: A nemzetiségi kérdés, i. m. 103. o.
- ¹²³ Kővári: i. m. 227. o.
- ¹²⁴ „.....nemcsak ellenálló, hanem békés falvakat is feldúlt, amivel nemhogy lecsillapította volna a román lakosságot, inkább csak növelte ellenszenvét.” Idézve Hermann: i. m. 9. o.
- ¹²⁵ Hermann: i. m. 13. o.
- ¹²⁶ Balogh: i. m. 64. o.
- ¹²⁷ Balogh: i. m. 64. o.
- ¹²⁸ Pl.: *Honvéd*, 1849. július 28.
- ¹²⁹ OL. OHB 1849/3782. Bem–Csány levelezése, 1849. március 17, Idézve: Kovács: i. m. 368. o.
- (Lábjegyzet.)
- ¹³⁰ Fekete Sándor: *Vasvári Pál*. Budapest, 1951. 50. o. (Sajnos az idézett könyvben nincs jegyzetapparátus és mivel e tanulmány elkészítésének időpontjáig nem találtam olyan adatot amellyel alátámaszthatnám e népfelkelő alakulat létezését, magam is bizonytalannak érzem a közölt adatot.)
- ¹³¹ A piski csatában román, ruszin és magyar legénységű sorezredi zászlóalj szüntette be a harcot galíciai lengyel legénységű sorezredi zászlóalj ellen.